

મહાકવિ કાશ્યપીયસ વિરચિત

શ્રીરઘુવંશ - દ્વિતીયસર્ગઃ

મોક્ષમંદીર-અમદાવાદ.

પ્રથમ
આવૃત્તિ.

પ્રત
૨૦૦૦.

મં. ૧૯૭૮

કિંમત રૂ. ૦-૧-૬.

સને ૧૯૨૨

સંશોધક અને ટીકાકાર, રામશંકર મોનજી ભટ્ટ, મોક્ષમંદીર-અમદાવાદ.
પ્રકાશક, શા. ભોગીલાલ બાલાભાઈ બી. એ. ધનાસુનાર-તીપોળ-અમદાવાદ.
અન્ય સ્વામીત્વના સંઘના હક્ક ટીકાકારને સ્વાધીન છે.
અસ્તાવના માટે પ્રથમ સર્ગ વાંચવો. સંવત ૧૯૭૮.

૮૮-૦૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીસાઈટ-સંગ્રહ
૬૬૦૦

૪૨૫:૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૫૫૨૧૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૨૫૫૨૧૫ - ૧

વિષય ૨૨૫:૪

શ્રીરઘુવંશમ્.

દ્વિતીયઃ સર્ગઃ

[વિનંતી—પાપા વિનાની ઇમારત—કેટલાએક ભાઈઓ જેઓ પ્રથમ સર્ગને ભણતા નથી તેઓ પાપા વગરની ઇમારત બાંધનારા છે—મંગળાચરણ વિના કાર્ય કરનારા છે—કવિ-શ્રીની સાચી ખુશીને સમજનારા નથી. કોઈ તેને શાપીત સર્ગ કહે છે. પ્રથમ સર્ગ અગર મંગળ સર્ગ શાપીત હોય તો આખો ગ્રન્થ પણ શાપીત ગણાય. એ શાપ નથી પણ પુણ્ય પ્રત્યેના આચરણની વિધિનું સૂચન છે. તે ઉપરાંત ઇક્ષ્વાકુ વંશનું ગૌરવ, દિલીપ તથા સુદક્ષિણ રાણીનું પવિત્ર જીવન, તે બેઉનો ગુરૂમાં વિશ્વાસ, ગુરૂ પાસે કેવી ઢબથી જવું, ગુરૂ વસિષ્ઠના પવિત્ર આશ્રમનો દેખાવ, સાયંકાળે આશ્રમોમાં થતી ક્રિયાનો ચિતાર, આશ્રમમાં મૃગોની નિર્ભયતા, અને છેવટે ગુરૂ વસિષ્ઠની શક્તિ અને તેમની દિલીપ પ્રત્યે ઝળકતી સિધ્ધ ભાવના વિગેરે સુંદર વિષયો પ્રથમ સર્ગમાં છે, તેને તજવા જેવો સર્ગ કેમ ગણાય ! આતો ભરતખંડનું ગૌરવ છે—આતો આર્યોનું જીવનું નાણું છે—કવિ કાળીદાસની મંગળ પ્રભાત છે.]

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते, जायाप्रतिग्राहितगंधमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां, यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥ १ ॥

૫૬૨છેદઃ.—અથ=નિશાનચનાનન્તરં=પ્રથમ સર્ગમાં બતાવ્યા પ્ર-
માણે રાત્રી પસાર કરીને. પ્રજાનામ્ અધિપઃ=પ્રજેશ્વરઃ=રાજા દિલીપ.
(અધિક પાતિ [રક્ષણ કરે છે]=ઇતિ અધિપઃ). યશઃ એવ ધનં યસ્ય સઃ
યશોધનઃ=યશ રૂપી જેની પાસે લક્ષ્મી છે એવો દિલીપે. મુમોચ=
(ગાયને) છોડી. પ્રભાતે=પ્રાતઃકાલે=સવારમાં. વનં ગન્તુમ્=વનાય=વનમાં
જવા માટે. જાયા=પુત્રજનનયોગ્યત્વમ્ અનુસંધેયમ્=જે સંતાન પામી
માતા બનવા લાયક છે તે રાણી. તથાહિ શ્રુતિઃ ‘પતિર્જાયાં પ્રવિશતિ, ગર્ભો
શૂત્વેહ માતરમ્ । તસ્યાં પુનર્નવો શૂત્વા, દશમે માસિ જાયતે । તજ્જાયા જાયા
મ્વતિ, યદસ્યાં જાયતે પુનઃ । ’ ઇતિ । ગંધશ્ચ માલ્યશ્ચ=ગંધમાલ્યે=ચંદન તથા
પુષ્પ. જાયયા પ્રતિગ્રાહિતે=જાયાપ્રતિગ્રાહિતે. જાયાપ્રતિગ્રાહિતે ગંધમાલ્યે યયા
સા=જાયાપ્રતિગ્રાહિતગંધમાલ્યા=તામ્=જાયાપ્રતિગ્રાહિતગંધમાલ્યામ્ = રાણીથી
આપાએલા ચંદન તથા પુષ્પ જેણે સ્વીકાર્યા છે એવી (ગાયને). પીતં

પાનમ્ અસ્યાસ્તીતિ=પીતઃ=જેણે દુધ પીધું છે તે. આદૌ પીતઃ પશ્ચાત્ પ્રતિ-
 બદ્ધઃ વત્સઃ યસ્યાઃ સા=પીતપ્રતિબદ્ધવત્સા=તામ્=પીતપ્રતિબદ્ધવત્સામ્=જેની
 વાછડીએ પ્રથમ દુધ પી લીધું છે તથા જેની વાછડીને પછી બાંધી
 છે એવી (ગાયને) ઋગ્વેદનુસ્મૃતિની ગાયને.

અર્થ—ઉપર પ્રમાણે રાત્રી પસાર થયા પછી સવારમાં પ્રભાત પાળનાર
 તથા યશસ્વી ધન જેની પાસે છે એવા દિલીપ રાજાએ, ચંદન અને યુષ્પથી
 રાણીએ જેની પુજા કરી છે એવી તથા જેની વાછડીને પ્રથમ દૂધ પાઈને ખીલે
 બાંધી દીધી છે એવી વસિષ્ઠ સુનીની નન્દીને ગાયને વનમાં લઈ જવા માટે છોડી.

(1) Then King Dilipa, the treasure of reputation released
 the cow of the sage for the forest, his wife having first worship-
 ped her with sandal and flowers. The young one of the cow
 had its fill of drink and then had been tied to its post.

તસ્યા ચુરન્યાસપવિત્રપાંસુ, મપાંસુલાનાં ધુરિ કીર્તનીયા ।

માર્ગ મનુષ્યેશ્વરધર્મપત્ની, શ્રુતેરિવાર્થસ્મૃતિરન્વગચ્છત્ ॥ ૨ ॥

પદ ૨છેદઃ:-તસ્યાઃ માર્ગ=તે ગાયના માર્ગને એટલે ગાયના
 માર્ગમાં. ચુરાણામ્ ન્યાસાઃ [મુકતુ' તે અગર સ્થાપતુ' તે]-ચુરન્યાસાઃ
 તૈઃ પવિત્રાઃ પાંસવઃ [રજકણો, ધુળ] યસ્ય સઃ-ચુરન્યાસપવિત્રપાંસુઃ
 તમ્-ચુરન્યાસપવિત્રપાંસુમ્=ગાયની ખરીઓ મુકવાથી જે ધુળ પવિત્ર
 થઈ છે તે ધુળવાળા (માર્ગને અગર માર્ગમાં). પાંસવઃ=દોષાઃ-પાંસવઃ
 આસામ્ સન્તિ ઇતિ પાંસુલાઃ=દોષવાળી સ્ત્રીઓ. ન પાંસુલાઃ ઇતિ અપાંસુલાઃ
 તાસામ્-અપાંસુલાનામ્=પતિવ્રત પાળનારી સ્ત્રીઓના. ધુરિ=અગ્રે=મુખ્યમાં.
 કીર્તનીયા=પરિગણનીયા=વખાણુ ને લાયક (રાણી). મનુષ્યાણામ્ ઈશ્વરઃ-
 મનુષ્યેશ્વરઃ-તસ્ય ધર્મપત્ની-મનુષ્યેશ્વરધર્મપત્ની=રાજાની રાણી સુદક્ષિણા.
 સ્મૃતિઃ શ્રુતેઃ અર્થ અન્વગચ્છત્ ઇવ=જેમ સ્મૃતિ શ્રુતિના અર્થની
 પાછળ ચાલે છે તેમ. અન્વગચ્છત્=(રાણી ગાયની)પાછળ પાછળ ચાલી.

અર્થ—જેમ સ્મૃતિ વેદના અર્થની પાછળ પાછળ ચાલે છે તેમ પતિવ્રતા
 સ્ત્રીઓમાં અગ્રભાગને ભોગવતી-વખાણુને પાત્ર-દિલીપરાજાની રાણી સુદક્ષિણા,
 તે ગાયનો માર્ગ કે જે ખરીઓના પડવાથી પવિત્ર ધૂળવાળો થયો હતો તે
 માર્ગમાં-તે ગાયની પાછળ પાછળ-ચાલી.

(2) That dutiful queen Sudakshina, considered foremost among chaste women, followed her (cow's) path as smriti follows the meaning of Sriti. The path on which the cow had passed had its dust purified by the prints of her hoofs.

**निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः ।
पयोधरीभूतचतुः समुद्रां, जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् ॥ ३ ॥**

૫૬ ૨૬૯૬:-તામ્ દયિતાં નિવર્ત્ય=તે રાણીને પાછી વાળીને (રાજા)-
દયાલુઃ રાજા=કારુણિકઃ રાજા=દયાવાળો દિલીપ રાજા. યશોભિઃ સુરભિઃ
[મનોહ્રઃ]=યશે કરીને સુંદર (રાજા). જુગોપ=રક્ષ=રક્ષણ કરતો હતો.
સૌરભેયી=કામધેનુસુતાં, નન્દિનીમ્=નન્દિનીને. ધરન્તિ ઇતિ ધરાઃ-પયસાં
ધરાઃ પયોધરાઃ=સ્તનાઃ!! ન પયોધરાઃ અપયોધરાઃ-અપયોધરાઃ પયોધરાઃ સંપ-
ચમાનાઃ (થએલા) ઇતિ પયોધરીભૂતાઃ-પયોધરીભૂતાશ્ચત્વારઃ સમુદ્રાઃ યસ્યાઃ
સા પયોધરીભૂતચતુઃસમુદ્રાઃ તામ્-પયોધરીભૂતચતુઃસમુદ્રાં=ચાર સમુદ્ર જેના
સ્તન બન્યા છે એવી પૃથ્વીને-ઉર્વીમ્. તેના બીજી રીતે ગાયના પક્ષમાં
સમાસ કરી એતો-પયસા અધરીભૂતાઃ (તુચ્છકાર્યા છે) ચત્વારઃ સમુદ્રાઃ
યસ્યાઃ સા-પયોધરીભૂતચતુઃસમુદ્રા-તામ્-પયોધરીભૂતચતુઃસમુદ્રાં=ચાર સમુદ્રો
જેના દુધના હીસાબમાં નથી એવી કામધેનુ ગાયની નન્દિનીને. જુગોપ
=રક્ષણ કરતો હતો. ગોઃ રૂપં=ગોરૂપં-ગોરૂપસ્યધરા-ગોરૂપધરા-તામ્-ગોરૂપધરાં
=ગાયરૂપ પૃથ્વીનું. ઇવ=બાણે ઉર્વીમ્=પૃથ્વીને.

અર્થ—યશોથી સુંદર અથવા યશોથી પ્રખ્યાત એવા દિલીપ રાજાએ
તે રાણીને પાછી વાળીને ચાર સમુદ્રોરૂપી આંચળવાળી પૃથ્વીનું બાણે રક્ષણ
ન કરતો હોય તેમ સુરભિની પુત્રી એવી નન્દિની નામની ગાયની રક્ષા
કરતો હતો.

(3) The King looking charming on account of his holy reputation persuaded his beloved queen to turn back and himself protected નન્દિની the daughter of સુરભિ as if she was the earth incarnate with her udder and teats representing the four oceans.

**ब्रताय तेनानुचरेण धेनोर्न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः ।
न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा, स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः ॥ ४ ॥**

૫૬૨છેદઃ—વ્રતાય=વ્રતને માટે. અનુચરતિ इति અનુચરઃ તેન અનુ-
ચરેણ. ધેનોઃ તેન અનુચરેણ=ગાયની પાછળ પાછળ ચાલનાર તે દિલીપ
રાજથી. ન્યષેષિ (આ ૧૭૬ કર્મણીરૂપ-પ્રથમાનુ ઐ+વ. છે)=પાછો
વાળો-શેષઃ અપિ અનુયાયિવર્ગઃ=થોડા સરખા સેવકો હતા તેને પણ.
અનુયાન્તિ इति અનુયાયિનઃ-તેષામ્ વર્ગઃ-અનુયાયિવર્ગઃ=સેવક લોકો. ચ=
અને. તસ્ય=દિલીપના. શરીરસ્ય રક્ષા શરીરરક્ષા=શરીરની રક્ષા. અન્યતઃ
ન=ખીજ કોઈ તરફથી (રક્ષા થતી) નહી. હિ=કારણ કે સ્વસ્ય વીર્ય-
સ્વવીર્ય=સ્વવીર્યેણ ગુપ્તા-સ્વવીર્યગુપ્તા=પોતાના બળથી રક્ષાએલી. મનોઃ
પ્રસૂતિઃ (પ્રસૂયતે इति પ્રસૂતિઃ=સંતતિઃ) મનુરાજના વંશને.

અર્થ—વ્રતને માટે ગાયની પાછળ પાછળ ચાલતા દિલીપે રાજ્યમાંથી
પોતાની સાથે આવેલા થોડા સરખા સેવકોને પણ પાછા વાળ્યા (આમ થયા
પછી) તેની શરીરની રક્ષા ખીજ કોઈથી થતી નહીં (એટલે તેની સાથે એક
પણ નોકર નહોતો) કારણ કે મનુના વંશને પોતાના જ બળથી રક્ષાતા હતા
(એટલે ખીજના બળ ઉપર આધાર રાખવો ન પડે તેવા તે બળવાન હતા).

(4) Thus following the cow for the completion of his spiritual vow, the king even dismissed the small residue of attendants. Because the descendants of Manu stand on their own feet and hence do not require any protection from the hands of others.

**આસ્વાદવદ્भिः कवलैस्तृणानां, कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च ।
अव्याहतैः स्वैरगतैः स तस्याः, सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत् ॥૫॥**

૫૬૨છેદઃ—આસ્વાદાઃ સન્તિ યેષામ્ તે આસ્વાદવન્તઃ તૈઃ—આસ્વા-
દવદ્भिः=રસવાદ્भिઃ—સ્વાદયુક્તૈઃ=સ્વાદવાળાં, મીઠાં. તૃણાનામ્ કવલૈઃ=
ધાસના કોળીયા અગર નાની નાની પુળીઓ. કણ્ડૂયનૈઃ=સ્વર્જનૈઃ=ગાયને
બળવાથી અગર પંખાળવાથી. દંશનામ્ (વનમક્ષિકાનાં) નિવારણાનિ-
દંશનિવારણાનિ તૈઃ દંશનિવારણૈઃ=કરડી ખાતી માંખીઓ ઉડાડવાથી. ચ=
અને. ન વ્યાહતાનિ અવ્યાહતાનિ તૈઃ અવ્યાહતૈઃ=પ્રતિહતૈઃ=ન અટકાવે તેવી
(ગતિથી). સ્વૈર=વિશેષણ છે તેનો અર્થ પોતાની. સ્વૈરાણિ
વતાનિ ગતાનિ ચ સ્વૈરગતાનિ—તૈઃ—સ્વૈરગતૈઃ=સ્વચ્છન્દગમનૈઃ=મરજી પ્રમાણે

quenched her thirst,—thus he served the cow by following her like the shadow of a man following his body.

સ ન્યસ્તચિન્હામપિ રાજલક્ષ્મીં, તેજોવિશેષાનુમિતાં દધાનઃ ।
આસીદનાવિષ્કૃતદાનરાજિરન્તર્મદાવસ્થા ઇવ દ્વિપેન્દ્રઃ ॥ ૭ ॥

૫૬૨છેદઃ—સઃ તે રાજા. ન્યસ્તાનિ (પરિહૃતાનિ) ચિહ્નાનિ (છત્ર
ચામરાદીનિ) યસ્યાઃ સા—ન્યસ્તચિહ્ના—તામ્—ન્યસ્તચિહ્નામ્=જેણે છત્ર ચામર
આદિ ચિન્હોનો ત્યાગ કર્યો છે એવી (રાજા લક્ષ્મીને). અપિ=પણ.
રાજઃ લક્ષ્મીઃ રાજલક્ષ્મીઃ તામ્—રાજલક્ષ્મીમ્=રાજની લક્ષ્મીને. તેજસઃ
વિશેષઃ—તેજોવિશેષઃ—તેજોવિશેષેણ અનુમિતા—તેજોવિશેષાનુમિતા—તામ્=વિશેષ
તેજથી અનુમાન કરાતી એવી (રાજા લક્ષ્મીને). ધત્તે इति दधानः=
ધારણ કરતો હતો. આસીત્=હતો, જણાતો હતો. અનાવિષ્કૃતા (નહીં
પ્રગટ થયેલી) દાનસ્ય (મદની) રાજિઃ (રેખા).—યસ્યઃ સઃ—અનાવિ-
ષ્કૃતદાનરાજિઃ=જેના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતી મદની રેખાઓ હજી
પ્રગટ થઈ નથી એવો (હાથી), અન્તર્ગતામદાવસ્થા યસ્ય સઃ—અન્તર્મદા-
વસ્થઃ=મદની અવસ્થા અંદર છે એવા (હાથી). ઇવ=જાણે. દ્વાભ્યામ્
પિબંતિ इति द्विपाः तेषाम् इन्द्रः द्विपेन्द्रः=હાથી.

અર્થ—છત્ર ચામર વીગેરે રાજકોટનો ત્યાગ કર્યો હતો તોપણ તેના
પ્રભાવ અગર તેના તેજથી તે દિલીપ રાજાલક્ષ્મીને ધારણ કરતો હતો. જેના
ગંડસ્થળમાંથી મદની રેખાઓ પ્રગટ થઈ નથી તથા જેની મદની અવસ્થા
અંદર છે એવા હાથીની જેવો તે જણાતો હતો.

(7) Even in the absence of his royal emblems, the King still appeared to hold the kingly splendour only on account of an infinite lustre that surrounded him; He thus resembled an elephant in a state of madness within but whose temples had not yet begun to stream out the maddening sweat.

लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दावम् ।
रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् ॥ ८ ॥

૫૬૨છેદઃ—લતાનાં=વહ્લીનાં=વેલોના. પ્રતાનાઃ=વાંકા તંતુઓ.
લતાનાં પ્રતાનૈઃ ઉદ્ગ્રથિતાઃ (ગુંથાઓ)—લતાપ્રતાનોદ્ગ્રથિતાઃ—તૈઃ—લતા-

પ્રતાનોદ્ગ્રથિતૈઃ=વેલાઓના વાંકા તુંતુંઓથી ગુંથાઇ ગયેલા (વાળો) થી. સઃ=તે. કૈઃ=વાળોથી. (ઉપલક્ષિતઃ=જણાતો હતો. આ શબ્દને આ શ્લોકમાં છે એમ સમજવો). જ્યાં અધિરૂઢં-અધિજ્યં-અધિજ્યં ધનુઃ યસ્ય સઃ અધિજ્યધન્વા (મુળ ધન્વન શબ્દ છે)=જેના ધનુષ્યની દોરી ચડાવેલી છે એવો (દિલીપ). વિચચાર=ફરતો હતો. દાવં=વનં=વનમાં. ' વને ચ વનવહ્નો ચ દવો દાવ રહેણ્યતે ' इति यादवઃ । રક્ષાયાઃ અપદેશઃ રક્ષાપદેશઃ-તસ્માત્-રક્ષાપદેશાત્=રક્ષાના બહાનાથી. મુનિહોમધેનોઃ=મુનીની હોમ ધેનુના. વને મવાઃ વન્યાઃ તાન્ વન્યાન્=વનના, જંગલી. દુષ્ટાશ્ચ તે સત્વાશ્ચ દુષ્ટસત્વાઃ તાન્-દુષ્ટસત્વાન્=દુષ્ટ પ્રાણીઓ, શીકારી પ્રાણીઓ. વિનેણ્યતિ इति વિનેણ્યન્+इव=જાણે શીક્ષા કરશે શું.

અર્થ—લતાના વાંકા તુંતુંઓથી ગુંથાઈ ગયેલા વાળોથી એટલે એવા વાળો વાળો તે દેખાતો હતો, મુનીની હોમ ધેનુના રક્ષણના બહાનાથી જેણે ધનુષ્યની દોરી ચડાવી દીધી હતી એવો દિલીપ, જાણે જંગલી-શીકારી વાઘ વડે આદિ પ્રાણીઓને શિક્ષા કરશે કે શું એવો દેખાતો વનમાં ફરતો હતો.

(8) He rambled in the forest with his bow strung and his hair tied together with tendrils of wild creepers. Consequently it seemed as if under the pretext of protecting the Muni's cow, he wished to punish the wicked animals of the forest.

વિસૃષ્ટપાર્શ્વાનુચરસ્ય તસ્ય, પાર્શ્વદ્રુમાઃ પાશમૃતા સમસ્ય ।
ઉદીરયમાસુરિવોન્મદાના, માલોકશદ્દં વયસાં વિરાવૈઃ॥ ૧ ॥

પદ્મછેદઃ-વિસૃષ્ટાઃ (તળેલા.) પાર્શ્વયોઃ અનુચરાઃ યેન સઃ વિસૃષ્ટ પાર્શ્વાનુચરઃ તસ્ય-વિસૃષ્ટપાર્શ્વાનુચરસ્ય જેણે પાસે રહેનારા સેવકોને તજ દીધા છે (ઘેર મોકલી દીધા છે) એવા દિલીપના. પાર્શ્વાનુચરાઃ=પાર્શ્વ-વર્તિનો જનાઃ=સેવકો. તસ્ય=તે દિલીપના. પાશં વિભર્તિ इति પાશમૃત્-તેન -પાશમૃતા=વડણુદેવના (ત્રી. વિ. એકવચન). સમસ્ય=તુલ્યસ્ય=તુલ્યના પાર્શ્વયોઃ દ્રુમાઃ પાર્શ્વદ્રુમાઃ=પડખાના, રસ્તાની બેઠિ બાબુના વૃક્ષો. ઉન્મ-દાનામ્ (અધિક મદવાળા) વયસાં (પક્ષિઓના)=અધિક મદવાળા પક્ષિઓના. વિરાવૈઃ=શઘ્નૈઃ=કલોલ, બોલણું તે. આલોકસ્ય શઘ્નઃ-આ

લોક (જયકાર) શબ્દ: તમ્-આલોકશબ્દ=જયકારના શબ્દને. उदीरया
मासु: (ત્રીજે પુરુષ બહુ વ. પરોક્ષ ભૂતકાળ)=અવદત્=ખેલતા હતા
સુચવતા હતા. इव=જાણે.

અર્થ—તે રાજા કે જેણે પોતાના સેવકોને પાછા વાળેલા હતા તથા જે
વૃક્ષોદેવના સરખો હતો તેના પ્રત્યે આસપાસના વૃક્ષો ઉન્મત બનેલા પક્ષિ-
ઓના અવાજથી જાણે જયકાર સુચવતા હોય તેમ ખેલતા હતા.

(9) The King, strong like वरुण, had sent away his atten-
dants; but it seemed that the neighbouring trees welcomed the
King with the chorus of thousands of their elated feathery visitors.

मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं, तमर्च्यमारादभिवर्तमानम् ।
अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः ॥ १० ॥

પદરહેદઃ.—મરુત્પ્રયુક્તાઃ બાલલતાઃ=પવનથી પ્રેરાયેલી બાલ લ-
તાઓ. બાલાશ્રતાઃ લતાશ્ર-બાલલતાઃ=નાની વેલો. મરુતઃ સખા મરુત્સખઃ
-મરુત્સખઃ ઇવ આભાતિ ઇતિ-મરુત્સખાભઃ-તમ્-મરુત્સખાભં=પવનના મીત્ર
અગ્નિજેવા શોભતા દિલીપને. તમ્=તે દિલીપને. પ્રસૂનૈઃ=પુષ્પૈઃ=પુષ્પોથી.
અર્ચ્ય=પૂજ્યં=પુજ્ય દિલીપને. અભિવર્તમાનમ્=વર્તતા-ચાલતાને આરાત્=
સમિપે=નજ દીકમાં. પુરેમવાઃ પૌરાઃ-પૌરાશ્રતાશ્ચ કન્યાશ્ચ પૌરકન્યાઃ નગરની
કન્યાઓ. આચારસ્ય (વિવેક, શિષ્ટાચારના) લાજાઃ શેકેલી ડાંગર.
ઓખા. આચારાર્થઃ લાજૈઃ આચારલાજૈઃ. ઇવ=જાણે. અવાકિરન્ (અવ+કૃ છઠ્ઠો
ગણ) વધાવતી હતી. ત્રીજે પુ. બ. વ. હ્યસ્તન ભૂતકાળ.

અર્થ—નગરની કન્યાઓ, શિષ્ટાચાર અગર વિવેક સૂચવવાને માટે, જેમ
રાજાને શેકેલી ડાંગરથી અગર ઓખાથી વધાવે છે; તેમ પવનથી ડોલાયમાન
થએલી નાની નાની વેલીઓ, દિલીપ કે જે અગ્નિના જેવો શોભતો હતો, જે
(પોતાના ગુણોથી) પૂજ્ય હતો, તથા જે (વેલીઓની) સમીપમાં ચાલતો હતો,
તેને (પોનાના) પુષ્પોથી વધાવતી હતી, એકઠે પવનના ઝપાટાથી વેલીઓપરથી
ખરતા પુષ્પો આવો દેખાવ કરી રહ્યા હતા.

(10) The tender creepers of the forest, moved gently by
the breeze, honoured him, who being worthy of honour looked

like God Fire, by spreading the branches of flowers as he walked by them. It seemed as if the city maidens welcomed him with showers of customary lajas (fried grain of rice).

ધનુર્મૃતોઽપ્યસ્ય દયાર્દ્રભાવ,માર્ગ્યાતમન્તઃકરણૈર્વિશઙ્કૈઃ ।

વિલોકયન્ત્યો વપુરાપુરક્ષણાં, પ્રકામવિસ્તારફલં હરિણ્યઃ ॥૧૧॥

૫૬૨છેઠઃ—ધનુઃ વિભર્તિં इति ધનુર્મૃત-તસ્ય-ધનુર્મૃતઃ=ધનુષ્ય ધારણ કર્યું છે એવા દિલીપના. અપિ=પણ. અસ્ય=આ દિલીપના. દયયા આર્દ્રઃ ભાવઃ यस્ય તત્-દયાર્દ્રભાવમ્.=દયાયુક્ત ભાવને. આર્ગ્યાતમ્=સુચ-વતુ, જણાવતુ. (તે બેઉ શબ્દોને વપુઃ સાથે સમંધ છે). વપુઃ= (રાખના) શરીરને. વિગતાઃ શઙ્કાઃ યેભ્યઃ તાનિ વિશંકાનિ તૈઃ-વિશઙ્કૈઃ-વિશઙ્કૈઃ અન્તઃકરણૈઃ=શંકા રહિત અંતઃકરણથી-નિર્ભય બનીને. વિલોકયન્ત્યઃ હરિણ્યઃ (તે બેઉના નદી જેવા રૂપ. પ્ર. બ. વચન.)=જેટી હરિણીઓ અક્ષણમ્=આંખોનું, નેત્રાનું. પ્રકામશ્ચાસૌ વિસ્તારશ્ચ પ્રકામવિસ્તારઃ-તસ્ય ફલં-પ્રકામવિસ્તારફલં તત્ પ્રકામવિસ્તારફલં. પ્રકામ એટલે અત્યંત અને વિસ્તાર એટલે પહોળાઈ)=આંખોના અત્યંત વિસ્તારના ફળને, હરિણીની બધી પહોળી અગર મોટી મોટી આંખો હોય છે તેના લાભને આપુઃ=પામતી હતી.

અર્થ—મૃગનો સ્વભાવ ધનુષ્યધારીથી ડરવાનો છે તોપણ અહીં-દિલીપે ધનુષ્ય ધારણ કર્યું હતું તોપણ દયાથી પીગળતા ભાવને સૂચવતા તેના શરીરને નિહાળતી મૃગલીઓ શંકા રહિત અંતઃકરણથી-નિર્ભય બનીને-આંખોના મોટા વિસ્તારના લાભને પામતી હતી-એટલે દિલીપ સામું જોઈ રહી હતી-દિલીપના અંતઃકરણને ઓળખી ગઈ હતી.

‘ વિમલં કલુષીભવચ્ચ ચેતઃ કથયત્યેવ હૈતૈષિણં રિપું ચ ’ इति न्यायेन स्वान्तःकरणवृत्तिप्रामाण्यादेव विश्रब्धं ददृशुरित्यर्थः ।

(11) Though he held a bow, yet the virtue of compassion was at once recognised in him by the female deer with fearless minds. Thus by steadfastly looking at his body they obtained sufficient fruit of the full vision of their eyes.

સ કીચકૈર્મારુતપૂર્ણરન્ધ્રૈઃ કૂજઙ્ઙિરાપાદિતવંશકૃત્યમ્ ।
શુશ્રાવ કુઙ્ગેષુ યશઃ સ્વમુચ્ચૈરુદ્ધીયમાનં વનદેવતાભિઃ ॥૧૨॥

પદ્યછેદઃ—મારુતેન પૂર્ણાનિ મારુતપૂર્ણાનિ—મારુતપૂર્ણાનિ રન્ધ્રાણિ
યેષામ્ તે મારુતપૂર્ણરન્ધ્રાઃ —તૈઃ—મારુતપૂર્ણરન્ધ્રૈઃ=પવનથી જેના કાણાં પુરાઈ
ગયા છે એવા કીચકૈઃ=વાંસોથી. કૂજન્તીતિ કૂજન્તઃ તૈઃ કૂજઙ્ઙિઃ=અવાજ
કરતા (વાંસડા) થી. આપાદિતં=સંપાદન કરાએલું છે તે વંશસ્ય કૃત્યમ્
=બંસીનું કાર્ય. આપાદિતં વંશસ્ય કૃત્યમ્ યસ્મિન્ કર્મણિ યથાસ્યાત્ તથા
આપાદિતવંશકૃત્યમ્—તત્—આપાદિતવંશકૃત્યમ્. સ્વમ્ યશઃ=પોતાના યશને.
ઉચ્ચૈઃ=ઉંચા સ્વરથી. ઉદગીયતે તત્ ઉદગીયમાનં=ગવાતા વનદેવતાભિઃ=
વનના દેવોથી. કુઙ્ગેષુ=લતાગ્રંથેષુ=લતામંડપમાં. સઃ શુશ્રાવ=તે દિલીપ
સાંભળતો હતો.

અર્થ—જેના છીદ્રો પવનથી પુરાઈ ગયા હતા અને તેથી અવાજ કરતા
હતા એવા વાંસોના સાધનથી બંસીરૂપ અનેલા વન દેવતાઓથી, ઉંચા સાદથી
ગવાતા પોતાના યશને તે રાજા લતામંડપોમાં સાંભળતો હતો.

(12) He heard the sweet musical tunes from the bamboo
holes filled with air as if it were the sylvan deities singing loudly
his own fame in those bowers.

પૃક્તસ્તુષારૈર્ગિરિનિર્ઙ્ગરાણા, મનોકહાકમ્પિતપુષ્પગન્ધી ।
તમાતપહ્લાન્તમનાતપત્રમાચારૂતં પવનઃ સિષેવે ॥ ૧૩ ॥

પદ્યછેદઃ—પૃક્તઃ=સંપૃક્તઃ=એકમેક, બેળસેળ થએલો પવન.
ગિરિષુ નિર્ઙ્ગરાઃ ગિરિનિર્ઙ્ગરાઃ તેષામ્ ગિરિનિર્ઙ્ગરાણામ્=ગિરીમાં વહેતા ઝર-
ણોના તુષારૈઃ=સીકરૈઃ=જળના બિંદુઓથી. અનસઃ (ગાડાના) અકઃ
(માર્ગ)—અનોકઃ=ગાડાનો માર્ગ. અનોકમ્ ગ્રન્તિ ઇતિ અનોકહાઃ (રસ્તાને
હણુનાર એટલે રસ્તામાં ઉગેલા વૃક્ષો)—અનોકહાનામ્ આકમ્પિતપુષ્પાણિ
—અનોકહાકમ્પિતપુષ્પાણિ—તેષામ્ ગન્ધઃ અસ્તિ અસ્ય—અનોકહાકમ્પિતપુષ્પ-
ગન્ધી=રસ્તામાં ઉગેલા વૃક્ષોના ડોલતા પુષ્પોનું ગંધ જેમાં છે એવો
(પવન). તમ્=તે દિલીપને. આતપેન ક્લાંતઃ આતપક્લાંતઃ તમ્—આતપક્લાંતમ્

=તડકાથી થાડેલા (દિલીપને). આતપાત્ ત્રાયતે ઇતિ આતપત્રં=તડકાથી રક્ષણ કરે છે તે આતપત્ર અથવા છત્ર. ન વિચિત્રે આતપત્રં यस્ય સઃ અનાતપત્રઃ-તમ્-અનાતપત્રમ્=જેની પાસે છત્ર નથી એવા દિલીપને. આચારેણ પૂતઃ-આચારપૂતઃ તમ્ આચારપૂતં=આ ચાર પવિત્ર અગર શુદ્ધ દિલીપને. પવનઃ=પવન સિધેવે=સેવતો હતો.

અર્થ—પર્વતમાં વહેતા ઝરણાના (ધોધથી ઉડતા) જળના કણોથી મળેલો, તથા રસ્તામાં ઉગેલા વૃક્ષોના ડોલતા પુષ્પોની ગંધવાળો પવન તે રાજા દિલીપ કે જે તડકાથી બિન્ન થએલો હતો તથા છત્ર રહિત હતો તથા તે દેશના રાજા તરિકે આચારથી જે પુજવા લાયક હતો તેને (તે પવન) સેવતો હતો-શાંતી આપતો હતો.

(13) The wind surcharged with the spray of the mountain streams and fragrant with the flowers of the shaken trees served (refreshed) him who was oppressed by the heat of the Sun, who had no umbrella and who was purified on account of his righteous conduct.

શશામ વૃષ્ટયાપિ વિના દવામ્નિ, રાસીદ્વિશેષા ફલપુષ્પવૃદ્ધિઃ ।
ઝનં ન સત્ત્વેષ્વધિકો વવાધે, તસ્મિન્વનં ગોમ્તરિ ગાહમાને ॥૧૪॥

પદ ૨છેદઃ-શશામ=શાંત થતા હતા. દવસ્ય અગ્નિઃ=દવાગ્નિઃ=વનની અગ્નિ. વૃષ્ટયા વિના અપિ=વરસાદ નહોતો તોપણ. આસીત્=જાણાતી હતી. વિશેષા=વધારે. (તે વૃદ્ધિઃનું વિશેષણ છે.) ફલાનિ ચ પુષ્પાણિ ચ ફલપુષ્પાણિ-ફલપુષ્પાણામ્ વૃદ્ધિઃ-ફલપુષ્પવૃદ્ધિઃ=ફળો તથા પુષ્પની વૃદ્ધિ-વધારો. સત્ત્વેષુ=વનના પ્રાણીઓમાં. અધિકઃ ઝનં ન વવાધે=સિંહ આદિ બળવાન પ્રાણી હરણુ આદિ નબળા પ્રાણીને ખીડતા નહીં. ગોપા યતિ ઇતિ ગોમ્ત-તસ્મિન્ ગોમ્તરિઃ=રક્ષણ કરનારમાં ગાહતેઽસૌ ગાહમાનઃ તસ્મિન્-ગાહમાને=પ્રવેશ કરતા (દિલીપમાં. તસ્મિન્ ગાહમાને ગોમ્તરિ=તે રક્ષણ કરનાર અથવા રાજા દિલીપ પ્રવેશ કરતાંજ (સતિ સપ્તમી છે). વનં=વનમાં.

અર્થ—વનમાં તે દિલીપ રાજા પેસતાંજ, વરસાદ નહોતો તોપણ વનની અગ્નિ શાંત થઈ ગઈ, ફળ કુલની વિશેષ વૃદ્ધિ પણ જાણવા લાગી, તથા

વાઘ વીગેરે બળવાન પ્રાણીઓ હરણુ વીગેરે નબળા પ્રાણીઓને દુઃખ આપતાં નહોતાં—સમભાવ પ્રદિષ્ઠ થયો.

(14) When he the protector entered the woods, the forest conflagration became extinguished though there was no shower of rain; the growth of fruits and flowers was exuberant and the stronger animals did not oppress the weaker ones.

**સંચારપૂતાનિ દિગન્તરાણિ, કૃત્વા દિનાન્તે નિલયાય ગન્તુમ્ ।
પ્રચક્રમે પલ્લવરાગતામ્રા, પ્રમા પતજ્જસ્ય મુનેશ્ચ ધેનુઃ ॥ ૧૫ ॥**

પદ્યછેદઃ—સંચારેણ પૂતાનિ—સંચારપૂતાનિ=સંચાર એટલે ફરવાથી પવિત્ર બનેલા. દિશાં અન્તરાણિ—દિગન્તરાણિ તાનિ=દિશાઓનામધ્યભાગને (વનને). સંચારપૂતાનિ કૃત્વા=ફરવાથી પવિત્ર કરીને. દિનસ્ય અન્તઃ તસ્મિન્—દિનાન્તે=સંધ્યા સમય થતાં. નિલયાય=સ્થાનને માટે અથવા સ્થાન પ્રત્યે. ગન્તુમ્=જવાને. પ્રચક્રમે=તત્પર થયા. પલ્લવાનામ્ રાગઃ પલ્લવરાગઃ પલ્લવરાગઃ એવા તામ્રા—પલ્લવરાગતામ્રા=કુણા કુણા પાંદડાનો જેવો જેવો લાલ રંગ છે એવી (ગાય). મુનેઃ ધેનુઃ=વસિષ્ઠની ગાય. ચ=તથા. પતજ્જસ્ય પ્રમા=સુર્યની કાન્તી અગર તડકો.

અર્થ— સૂર્યનો તડકો તથા વસિષ્ઠની કુંપળના જેવા લાલ રંગની ગાય દિશાઓના મધ્ય ભાગરૂપી વનને પોતાના ફરવાથી પાવન કરીને—પવિત્ર કરીને—સંધ્યા વખત થતાં પોતાના સ્થાન પ્રત્યે જવા તત્પર થયા.

(15) After having purified the regions between the directions by their coming through them, the light of the Sun and the Cow of વસિષ્ઠ both red like a fresh leaf began to return home at the close of the day.

**તાં દેવતાપિત્રતિથિક્રિયાર્થા, મન્વગ્યયૌ મધ્યમલોકપાલઃ ।
બમૌ ચ સા તેન સતાં મતેન, શ્રદ્ધેવ સાક્ષાદ્વિધિનોપપન્ના ॥૧૬॥**

પદ્યછેદઃ—તામ્=તે ગાયને—દેવતાશ્ચ પિતરશ્ચ અતિથયશ્ચ—દેવતાપિત્રતિથયઃ તેષામ્ ક્રિયાઃ એવ અર્થઃ યસ્યાઃ સા દેવતાપિત્રતિથિક્રિયાર્થા—તામ્—દેવતાપિત્રતિથિક્રિયાર્થામ્=દેવ પિતૃઓ તથા અતિથિના સત્કારની ક્રિ-

યામાં જે ઉપયોગી છે એવી (ગાયત્રી). અન્વક્. = પાછળ ચર્ચા = જતો હતો. મધ્યમશ્ચા સૌ લોકશ્ચ મધ્યમલોકઃ—મધ્યમલોકં પાલયતિ इति મધ્યમલોકપાલઃ = મનુષ્ય લોકનું પાલન કરનાર રાજા દિલીપ. ચ અને. સા વમૌ = તે ગાય શોભતી હતી. સતામ્ = સત્ પુરૂષોના. સતાં મતેન = સદ્ધર્માન્યેન—સદ્ધર્માન્યેન વિધિના સત્ પુરૂષોએ માન્ય કરેલી વિધિથી ઉપપન્ના = યુક્તા = યુક્ત. તેન ઉપપન્ના સા = રાજાથી મુક્ત તે ગાય. સાક્ષાત્ = આખે-હુબ અથવા સાક્ષાત.

અર્થ—દેવતા પિતૃઓ તથા અતિથીના સ્તકારની ક્રિયામાં જેના દહીં, દુધ ઘી વીગેરે વપરાતાં હતાં એવી ગાયત્રી પાછળ પાછળ મનુષ્ય લોકનું પાલન કરનાર દિલીપ રાજા જતો હતો. સત્પુરૂષોએ સ્વીકારેલા—માનેલા વિધિથી યુક્ત થઇને જેમ શ્રદ્ધા શોભે છે તેમ તે વખતે દિલીપ સાથે તે ગાય શોભતી હતી.

(16) He, the protector of the middle world, followed her, who supplied the necessary articles for the rites to Gods, ancestors and guests, and when thus following her, he who was honoured by the good, looked like practical poetry following devotion.

સ પલ્વલોત્તીર્ણવરાહયૂથા, ન્યાવાસવૃક્ષોન્મુલ્લર્હિણાનિ ।

યયૌ મૃગાધ્યાસિતશાદ્રલાનિ, શ્યામાયમાનાનિ વનાનિ પશ્યન્ ૧૭

૫૬૨૬૨૬:-સઃ=તે. પલ્વલેભ્યઃ ઉત્તીર્ણાનિ વરાહાણામ્ યૂથાનિ યેષુ-તાનિ-પલ્વલોત્તીર્ણવરાહયૂથાનિ=જે વનના તળાવોથી હુકરના ટોળાં-ઓએ માથાં ઉંચાં કર્યા છે એવાં (વનો). (ખીજ લીટીમાં છેલ્લે વનાનિ છે તે પશ્યન્ નું કર્મ છે). આવાસસ્ય વૃક્ષાઃ-આવાસવૃક્ષાઃ-આવાસવૃક્ષાણામ્ (નિવાસના વૃક્ષો તરફ-પ્રત્યે) ઉન્મુલ્લાઃ લર્હિણાઃ યેષુ તાનિ-આવાસવૃક્ષોન્મુલ્લર્હિણાનિ તાનિ=નિવાસના વૃક્ષો તરફ જેમણે નજર કરી છે એવા મયુરો જે વનમાં છે તે (વનો). મૃગૈઃ અધ્યાસિતાઃ (મૃગથી સેવાતા અગર દબાએલા) શાદ્રલાઃ (નાના ખડ) યેષુ તાનિ-મૃગાધ્યાસિતશાદ્રલાનિ તાનિ=સંધ્યાનો સમય થવાથી જ્યાં ત્યાં નાના કુણા ખડ ઉપર મૃગો બેસી ગયા હતા, તે બેસવાની જગ્યાવાળાં (વનો). શ્યામાનિ ભવન્તિ इति શ્યામાયમાનાનિ તાનિ (મુળ ૧૭૬ શ્યામાયમાન) =

સંધ્યાનો સમય થતાં—અધિકાર ફેલાવાથી શ્યામ રંગને ધારણ કરતાં (વનો). વનાનિ પશ્યન=(એવા) વનોને જોતો, નિહાળતો—નિહાળતો તે રાજ. યયૌ=આલ્યો જતો હતો. (તેનો કર્તા સઃ છે).

અર્થ—તે વખતે જે વનોમાં—તળાવમાં વસાહતો ટોળાંઓ ઉંચા માથાં કરી રહ્યાં હતાં, તથા મચુરો પોતાના માળા જેમાં છે તે વૃક્ષો તરફ ઉંચા મુખ કરી રહ્યા હતા, તથા જે વનમાં નાના અગર કુણાં ખડ મૃગોથી સેવાતાં હતાં એટલે મૃગો તે ઉપર ઝેંકાં હતાં. તે વનોને નિહાળતો નિહાળતો દિલીપ રાજ આલ્યો જતો હતો.

(17) The King went on his way looking at dark forests in which the herds of boars were emerging from the muddy ponds, in which the peacocks were flying towards their accustomed abodes in the trees and where the deer were lying down in the accustomed grassy plots.

આપીનભારોદ્વહનપ્રયત્ના, ઙ્મૃદિર્ગુસ્ત્વાદ્રપુષો નરેન્દ્રઃ ।

ઉમાવલંચક્રતુરશ્ચિતાભ્યાં, તપોવનાવૃત્તિપથં ગતાભ્યામ્ ॥ ૧૮ ॥

પદ્યછેદઃ—આપીન=અડાણુ, આઉ. આપીનસ્ય ભાર; આપીનભારઃ—આપીનભારસ્ય ઉદ્વહનં (વહન કરવાની ક્રિયા) આપીનભારોદ્વહનં—તસ્મિન્ પ્રયત્નઃ—આપીનભારોદ્વહનપ્રયત્નઃ—તસ્માત્—આપીનભારોદ્વહનપ્રયત્નાત્=અડાણુ-ના ભારને વહન કરવાના પ્રયત્નથી. ઘૃદિઃ=સકૃત્પ્રસૂતા ગૌઃ=પહેલ વેતરી ગાય. વપુષઃ ગુસ્ત્વાત્=શરીરના ભારથી. નરાણામ્ ઇન્દ્રઃ નરેન્દ્રઃ=રાજ. ઉમૌ =બેઉ. અલંચક્રતુઃ=શોભાવતા હતા. અશ્ચિતાભ્યામ્ ગતાભ્યામ્=ચાર-ભ્યાં ગમનાભ્યામ્=સુંદર ગમનથી. તપોવનાત્ આવૃત્તિઃ તપોવનાવૃત્તિઃ (તપો-વનમાંથી પાછા આવવું તે). તસ્યાઃ પંથાઃ—તપોવનાવૃત્તિપથં તત્—તપોવના વૃત્તિ પથં.

અર્થ—અડાણુના ભારને વહન કરવાના પ્રયત્નથી પ્રથમ વિચાએલી નન્દિની અને પોતાના મોટા અથવા દેખાવડા શરીરથી રાજ દિલીપ, પોતાના સુંદર ગમનોથી—આલવાથી—તે બેઉ—રાજ તથા ગાય વનથી પાછા વળવાના રસ્તાને શોભાવતા હતા. અથવા—અડાણુના ભારને માંડમાંડ વહન કરવાના પ્રયત્નથી જેની આલ શોભતી હતી એવી પ્રથમ વિચાએલી નન્દિની તથા મોટા કદાવર શરીરના ભારથી જેની આલ શોભતી હતી એવો દિલીપ રાજ—

તે બેઠે આ પ્રમાણે પોતાની સુંદર ચાલથી, તપોવનમાંથી પાછા ફરવાના રસ્તાને શોભાવતા હતા.

(18) The Cow (that had calved but once), on account of her exertion to bear the burden of her full udder and the King on account of his massive body both walked majestically back towards the penance groves.

વસિષ્ઠધેનોરનુયાયિનં તમાવર્તમાનં વનિતા વનान્તાત્ ।

પપૌ નિમેષાલસપક્ષ્મપદ્મિ રુષોષિતાભ્યામિવ લોચનાભ્યામ્ ॥૧૯॥

પદ્યછેદઃ—વસિષ્ઠસ્ય ધેનોઃ અનુયાયિનં તમ્=વસિષ્ઠની ગાયત્રી પાછળ પાછળ ચાલનારા તે દિલીપને. આવર્તતે इति આવર્તમાનઃ તમ્ આવર્તમાનં=પાછા ફરતા દિલીપને. વનિતા=રાણી. વનસ્ય અન્તઃ=વનન્તઃ તસ્માત્ =વનન્તાત્=વનના અન્તમાં-વનની સરહદ ઉપર. નિમેષેષુ અલસા (આળસુ) પક્ષ્મણામ્ પંક્તિઃ (પાંપણોની પંક્તિ) યસ્યાઃ સા-નિમેષાલસ-પક્ષ્મપદ્મિઃ=જેની પાંપણોની પંક્તિમાં નિમેષ અથવા મટકું આળસુ બની ગયું છે એટલેજે એથી નજરે જોઈ રહી છે એવી (રાણી). ઉષોષિતાભ્યામ્ લોચનાભ્યામ્=ઉપવાસી બનેલા લોચનોથી-(સવારથી અત્યાર સુધી લોચનોએ દિલીપને જોયો નથી માટે લોચનો ઉપવાસી બન્યા છે). પપૌ=પીતાં હતાં, જેતાં હતાં. इव જાણે.

અર્થ—વનની સરહદ ઉપર સામે આવેલી રાણી-જેની આંખની પાંપણો નિમેષ રહિત થઈ ગઈ હતી તે-પોતાના ઉપવાસીત-ભૂખ્યાં લોચનોથી, દિલીપ કે જે વસિષ્ઠની ગાયત્રી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવતો હતો તેને આતુરતાપૂર્વક નિહાળતી હતી-આંખથી પીતી હતી-તૃપ્તિ કરતી હતી.

(19) The queen with her wistful and long fasting eyes saw the King returning from the forest, the Cow of વસિષ્ઠ going before him.

પુરસ્કૃતા વર્ત્મનિ પાર્થિવેન, પ્રત્યુદ્ગતા પાર્થિવધર્મપત્ન્યા ।

તદન્તરે સા વિરરાજ ધેનુર્દિનક્ષપામધ્યગતેવ સંધ્યા ॥ ૨૦ ॥

પદ્યછેદઃ—વર્ત્મનિ=રસ્તામાં. પૃથિવ્યાઃ ईश्वरઃ પાર્થિવઃ=રાજા. પાર્થિવેન પુરસ્કૃતા સા ધેનુઃ=રાજાથી આગળ કરાએલી તે ગાય-જે ગાય રાજાની

આગળ આગળ ચાલતી હતી તે ગાય. પાર્થિવસ્ય ધર્મપત્ની-પાર્થિવધર્મપત્ની-તયા-પાર્થિવધર્મપત્ન્યા=રાણીથી. પ્રત્યુદ્ગતા=સામે આવેલી (રાણી) થી. [ગીતામાં જે કહીએ છીએ તે શબ્દ પાર્થઃ અને અહીં પાર્થિવઃ શબ્દ છે. પ્રથાયાઃ (કુંતાના) અપત્યમ્ પુમાન્ પાર્થઃ=કુંતાના પુત્ર તે પાર્થ.] તયોઃ અન્તરમ્ તદન્તરમ્-તસ્મિન્-તદન્તરે=તે રાજા તથા રાણીની વચ્ચે. સા ધેનુઃ વિરરાજ=તે ગાય શોભતી હતી. દિનં ચ ક્ષપા (રાત્રી) ચ દિન-ક્ષપે-તયોઃ મધ્યમ્ ગતા દિનક્ષપામધ્યગતા=દિવસ તથા રાત્રીની મધ્યમાં રહેલી સંધ્યા=સાચંકાળ.

અર્થ—દિવસ અને રાત્રીની વચ્ચે જેમ સંધ્યા શોભે છે તેમ દિલીપથી આગળ કરાએલી એટલે દિલીપની આગળ આગળ ચાલતી ગાય, સામેથી રાણી સુદક્ષિણા આવતાં, તે ગેઢની વચ્ચે શોભતી હતી.

(20) Made to proceed further on the way closely followed by the King and the queen meeting her in advance, that Cow in their midst looked very much like twilight coming between day and night.

પ્રદક્ષિણીકૃત્ય પયસ્વિનીં તામ્, સુદક્ષિણા સાક્ષતપાત્રહસ્તા ।
પ્રણમ્ય ચાનર્ચ વિશાલમસ્યાઃ, શૃંગ્ગાન્તરં દ્વારમિવાર્થસિદ્ધેઃ ॥૨૧॥

૫૬૨૬૬:-અસતાઃ=ચોખ્ખા. અક્ષતાનામ્ પાત્રં-અક્ષતપાત્રં. અક્ષત પાત્રેણસહ વર્તેતે-સાક્ષતપાત્રૌ-સાક્ષતપાત્રૌ હસ્તૌ યસ્યાઃ સા-સાક્ષતપાત્રહસ્તા=જેના હાથમાં પુજનને માટે તૈયાર કરેલું ચોખ્ખાનું પાત્ર છે એવી (સુદક્ષિણા રાણી). તામ્=તે ગાયને. પ્રણસ્તં પયઃ યસ્યાઃ સા પયસ્વિની-તામ્-પયસ્વિનીં=પ્રણસ્તક્ષીરાં તાં=વખાણુ યોગ્ય દુધવાળી તે ગાયને. પ્રગતં દક્ષિણં પ્રદક્ષિણં-નપ્રદક્ષિણં અપ્રદક્ષિણં પ્રદક્ષિણં યથા સંપાદ્યમાનં કૃત્વા-પ્રદક્ષિણી કૃત્ય=પ્રદક્ષિણા કરીને. પ્રણમ્ય ચ=તથા નમીને. આનર્ચ=અર્ચયામાસ=પુજન કર્યું. વિશાલં=મોટું (લલાટ). અસ્યાઃ=આ ગાયનું. શૃંગ્ગયોઃ અન્તરં શૃંગ્ગાન્તરં-તત્-શૃંગ્ગાન્તરં=એ સીંગડાની વચ્ચેના ભાગ એટલે લલાટ. અર્થસિદ્ધેઃ દ્વારમિવ=ખાણુ અર્થ સિદ્ધિનું ખારણું ન હોય. અર્થસ્ય સિદ્ધિઃ-અર્થસિદ્ધિઃ તસ્યાઃ અર્થસિદ્ધેઃ=અર્થ સિદ્ધિનું.

અર્થ—જેના હાથમાં પુજન માટે તૈયાર કરેલું અક્ષતનું પાત્ર છે એવી સુદક્ષિણા રાણીએ, તે ગાય કે જેનું દુધ વખાણવા લાયક છે તે ગાયની પ્રદક્ષિણા કરી તથા તેને પ્રણામ કરીને તે ગાયનું વિશાળ લલાટ કે જે બહે કામનાનું ફળ આપનારે આરણ્ય હોય તેમ સમજીને તે લલાટમાં પુજન કર્યું.

(21) The Queen Sudakshinâ holding in her hands a tray of અક્ષત (grains of rice) went round the Cow that used to give abundant milk, bowed down to her and worshipped her wide forehead as if it were an entrance to the fulfilment of her desires.

**वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्या, प्रत्यग्रहीत्सेति ननन्दतुस्तौ ।
भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां, प्रसादचिह्नानि पुरः फलानि ॥२२॥**

પદ ૨૬૯૬:—વત્સે ઉત્સુકા=વત્સોત્સુકા=વત્સોત્કણ્ઠિતા=વાછરેને મળવા માટે આતુર એવી ગાય. અપિ=પણ. સ્તિમિતા=નિશ્ચલા=અચળ અથવા સ્થિર. સપર્યા=પૂજાં=પુજાને. સા=તે. પ્રત્યગ્રહીત્=ગ્રહણ કરતી હતી. સા ચ સ ચ તૌ=દંપતી=રાજ તથા રાણી. નનન્દતુઃ=રાજ થતાં હતાં. ભક્તિઃ=પુજ્યેષુ અનુરાગઃ=ભક્તિ. ભક્ત્યા ઉપપન્નાઃ (ભક્તિવાળા) તેષુ ભક્ત્યોપપન્નેષુ=ભક્તિથી યુક્ત પુરૂષોમાં (પ્રત્યે) હિ=કારણ કે. તસ્યાઃ (ધેન્વાઃ) વિદ્યાઽવ વિદ્યા યેષામ્ તે તદ્વિદ્યાઃ=તેષામ્-તદ્વિદ્યાનામ્=મહતામ્=મોટા પુરૂષોની. પ્રસાદસ્ય ચિહ્નાનિ=પ્રસાદચિહ્નાનિ=કૃપાનાં નિશાન પુરઃ ફલં યેષામ્ તાનિ પુરઃફલાનિ=આગળ ઉપર જેનાં ફળ મળે છે તેવાં (નિશાન).

અર્થ—આશ્રમ તરફ આવતાં પોતાના વત્સને જોવાને માટે આતુર બનેલી હતી તોપણ સ્થિર થઇને તે ગાયે પુજા અંગીકાર કરી. (તે સમયે) રાજ તથા રાણી રાજ થયાં. કારણ કે મહા પુરૂષોની કૃપાનાં નિશાનો-ચિન્હો તેઓની સેવા કરનાર પ્રત્યે આગળ ઉપર ફળ આપનારાં નિવડે છે. તાત્પર્ય—આ ગાય કે જેણે શાંતીથી પુજા સ્વીકારી છે તે આગળ ઉપર ફળ દાતા થશે.

(22) The King and the queen were delighted in as much as the Cow, though anxious to see her young one, with patience enough accepted the worship offered to her; for marks of favour visible through one's devotion to such great beings (like this devoted cow) are indeed an intimation of the fulfilment of desires.

ગુરોઃ સદારસ્ય નિર્ણય પાદૌ, સમાપ્ય સાંધ્યં ચ વિધિં દિલીપઃ ।
દોહાવસાને પુનરેવ દોગ્રીં, મેજે મુજોચ્છિન્નરિપુર્નિષ્ણનામ્ ૨૩

૫૬૨છેદઃ—દિલીપઃ=દિલીપ. મુજામ્યામ્ ડચ્છિન્નાઃ રિપવઃ યેન સઃ
મુજોચ્છિન્નરિપુઃ=ભુજના બળથી જેણે દુરમનોને હઠાવી દીધા છે.
(વીખેરી નાંખ્યા છે) એવો દિલીપ. દારૈઃ સહ વર્તતે સદારઃ—તસ્ય—
સદારસ્ય=શ્રી સહિત (ગુરુ) ના. ગુરોઃ=ગુરુના. પાદૌ=પગને, નિર્ણય=
નમીને અગર સ્પર્શ કરીને. સંધ્યાયામ્ વિહિતઃ સાંધ્યઃ તમ્ સાંધ્યં=સંધ્યા-
કાળે કરવા યોગ્ય. વિધિં=ક્રિયાને. સમાપ્ય=પૂરું કરીને. દૌહસ્યં અવસાનઃ
તસ્મિન્ દોહાવસાને=દોહવાની ક્રિયા થયા પછી. પુનઃ એવ મેજે=ફરીવાર
(તે ગાયની) શેવા કરતો હતો. દોહનશીલા દોગ્રી—તામ્—દોગ્રીમ્=દુધ
આપતી. નિષસાદ ઇતિ નિષ્ણના—તામ્—નિષ્ણનામ્=આસીનાં=એસી ગએલી.

અર્થ—શત્રુઓને જેણે હઠાવી દીધા છે એવો દિલીપ રાજા, સાંધ્યાકાળે
કરવા યોગ્ય ધર્મક્રિયાને સમાપ્ત કરીને તથા અરૂંધતી જેમની પાસે છે એવા
ગુરુના ચરણારવીંદમાં નમન કરીને, દોહવાની ક્રિયા થયા પછી તે દુગ્ધી
ગાય કે જે એસી ગઈ હતી તેની ફરીવાર શેવા કરવા લાગ્યો.

(23) King Dilipa who had destroyed all his enemies with his own hands, bowed down to the feet of the preceptor and his wife, completed his evening ceremonies and again waited upon the cow that was sitting at ease after being milked.

તામન્તિકન્યસ્તબલિપ્રદીપા, મન્વાસ્ય ગોપ્તા ગૃહિણીસહાયઃ ।
ક્રમેણ સુપ્તામનુ સંવિવેશ, સુપ્તોત્થિતાં પ્રાતરનૂદતિષ્ઠત્ ॥ ૨૪ ॥

૫૬૨છેદઃ—ગોપાયતિ ઇતિ ગોપ્તા=રક્ષણ કરનાર, રક્ષક. ગૃહિણી
સહાયા યસ્ય સઃ=શ્રી જેની મદદમાં છે એવો. અન્તિકે (નજદીકમાં)
ન્યસ્તાઃ (મુકેલા) વલ્લયઃ (બળીદાન) પ્રદીપાઃ (દીવાઓ) યસ્યાઃ સા
—અન્તિકન્યસ્તબલિપ્રદીપા—તામ્—અન્તિકન્યસ્તબલિપ્રદીપામ્=જેની નજદી-
કમાં (પાસે) બલીદાન તથા દિવાઓ મુકેલા છે એવી ગાયને તામ્
=(એસી ગએલી) તે ગાયને—અરૂં જતાં ગાયની. અન્વાસ્ય=તે ગાય

બેઠા પછી પોતે બેસીને. ક્રમેણ=ક્રમ પ્રમાણે. સુપ્તામ્=તે ગાય સુતી ત્યારે અનુસંવિવેશ=(દિલીપ) પછી સુતો. પ્રાતઃ=સવારમાં. આદૌ સુપ્તા પશ્ચાત્ જતિતા સુપ્તોત્થિતા-તામ્ સુપ્તોત્થિતામ્=સુધને ઉઠેલી તે ગાયને એટલે તે ગાયના સુધને ઉઠ્યા પછી. (અનુ+જડાતિષ્ઠત્) અનૂદતિષ્ઠત્=(દિલીપ) ઉભો થયો.

અર્થ—શ્રી જેની સહાયમાં છે એવો રક્ષક (દિલીપ), તે ગાય કે જેની પાસે બલિદાન તથા દિવાઓ છે તે ગાયના (ઉપલા શ્લોકમાં તે ગાય બેઠી છે એવું આવી ગયું છે) બેઠા પછી પોતે બેઠો, અને ક્રમે કરીને તે ગાયના સુતા પછી પોતે સુતો તથા તે ગાય સુધને ઉઠી ત્યારે પોતે (પછી) ઉભો થયો. તાત્પર્ય પોતાની ગૌશાળાની નોકરી બરાબર ભરવા માંડી

(24) The King as a protector in company with his wife lay dow only when that cow, before whom the offering and the evening lamps were placed, had done so, slept only when she was fast asleep, and got up in the morning to wait upon her when she also up from her sleep.

इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं, समं महिष्या महनीयकीर्तेः ।

सप्त व्यतीथुस्त्रिगुणानि तस्य, दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य २५

૫૬૨છેદઃ—ઇત્થં=અનેન પ્રકારેજૈ=આ પ્રમાણે. પ્રજાયૈ ઇતિ પ્રજાર્થ=સંતાનાય=સંતાનને માટે. વ્રતં=વ્રતને. ધારયતિ ઇતિ ધારયન્ તસ્ય ધારયતઃ=ધારણ કરનારના. મહિષ્યા સમં=રાણી સાથે. મહનીયા કીર્તિઃ યસ્ય સઃ=મહનીયકીર્તિઃ તસ્ય=મહનીયકીર્તિઃ=જેની મોટી કીર્તિ છે એવા દિલીપના. દીનાનામ્ ઉદ્ધરણં દીનોદ્ધરણં=તસ્મિન્ ઉચિતઃ દીનોદ્ધરણોચિતઃ=તસ્ય=દીનોદ્ધરણોચિતસ્ય=ગરીબના ઉદ્ધાર માટે જેનો પરિચય હતો એવા (દિલીપના.) તસ્ય=તે (દિલીપ) ના. ત્રયઃ ગુણાઃ યેષામ્ તાનિ ત્રિગુણાનિ. સપ્ત ત્રિગુણાનિ દિનાનિ=સાતને ત્રણે ગુણીએ એટલા દિવસો—એટલે ૨૧ દિવસો. વ્યતીથુઃ=પસાર થયા—ચાલ્યા ગયા.

અર્થ—દિલીપ કે જે પ્રજા માટે પોતાની રાણી સહિત આ પ્રમાણે વ્રત પાળતો હતો તથા જે મોટી કીર્તિવાળો હતો તથા જે ગરીબોના ઉદ્ધાર માટે સદા તત્પર હતો તેના (આ પ્રમાણે) એકવીશ દિવસો પસાર થઈ ગયા.

(25) Thus acting upon his vow to fulfill his desire for progeny, King Dilipa of great fame and who had the welfare of the distressed at his heart passed twenty-one days in company with his queen.

અન્યેદુરાત્માનુચરસ્ય ભાવં, જિજ્ઞાસમાના મુનિહોમધેનુઃ ।
ગંજ્ઞાપ્રપાતાન્તવિરૂદ્ધશષ્પં, ગૌરીગુરોર્ગહ્નરમાવિવેશ ॥ ૨૬ ॥

પદ્મછેદઃ-અન્યેદુઃ=અન્યસ્મિન્દિને=દ્વાવિંશે દિને=(એકવીશ દિવસ ગયા એવી વાત ગયા સ્લોકમાં થઈ ગઈ છે એટલે) બાવીશમા દિવસે. આત્મનઃ અનુચરઃ આત્માનુચરઃ તસ્ય-આત્માનુચરસ્ય=(ગાય) પોતાના અનુચર (રાજા) ના. ભાવં-દ્રઢભક્તિ=ભાવને. જિજ્ઞાસતે इति જિજ્ઞાસમાના (અથવા) જ્ઞાતુમ્ इच्छन्ती=જાણવાને ઇચ્છતી એવી. મુનેઃ હોમધેનુઃ-મુનિહોમધેનુઃ=હોમમાં જેનાં દહિં દુધ કામમાં આવે છે એવી મુનિ વસિષ્ઠની ગાય. આવિવેશ=પેડી. ગૌર્યાઃ ગુરુઃ ગૌરીગુરુઃ તસ્ય-ગૌરીગુરોઃ=ગૌરી એટલે પાર્વતીના પિતા હિમાલયની. ગહ્નરં=ગુહામ્=ગુફાને એટલે ગુફામાં. (હવે ગુફાનું વિષેષણ આવે છે). પ્રપતતિ અસ્મિન્ इति પ્રપાતઃ-પતનપ્રદેશઃ=પડવાનું સ્થાન. ગંજ્ઞાયાઃ પ્રપાતઃ ગંજ્ઞાપ્રપાતઃ તસ્ય અન્તઃ ગંજ્ઞાપ્રપાતાન્તઃ-તસ્મિન્ વિરૂદ્ધાનિ (ઉગેલાં છે) શષ્પાણિ (નાનાં ખડ) યસ્મિન્ તત્ ગંજ્ઞાપ્રપાતાન્તવિરૂદ્ધશષ્પં=ગંગાનો ધોધ જે જગ્યાએ પડે છે અને તે જગ્યાની સમીપમાં જ્યાં નાનાં નાનાં ખડ ઉગ્યાં છે તે ખડવાળી (ગુફામાં).

અર્થ-વળતે દિવસે એટલે બાવીશમે દિવસે જેના ઘી તથા દુધ હોમમાં કામ આવે છે એવી વસિષ્ઠ મુનિની ગાય, પોતાની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવતા દિલીપના ભાવને તપાસતી તપાસતી, ગંગાનો ધોધ જ્યાં પડે છે અને જે (જગ્યા) ની સમીપમાં નાનાં ખડ ઉગ્યાં છે તે ખડવાળી-હીમાલયમાં આવેલી-ગુફામાં પેડી.

(26) On the next day i. e. on the twenty-second day, the Muni's cow—who was anxious to know the affection of the King towards her and who was the source of sacrificial offerings—entered a cave of Himalayas covered with soft grass growing on the sides of a waterfall of the Ganges.

સા દુષ્પ્રધર્ષા મનસાપિ હિંસૈરિત્યદ્રિશોભાપ્રહિતેક્ષણેન ।

અલક્ષિતામ્બુત્પતનો નૃપેણ પ્રસહ્ય સિંહઃ કિલ તાં ચકર્ષ ॥૨૭॥

૫૬૨છેદઃ:-સા=તે ગાય દુઃસ્વેન પ્રધર્ષિતુમ્ (પ્રહાર કરવાને)
અશક્યા-દુષ્પ્રધર્ષા=ભારી ન શકાય એવા પ્રભાવવાળી. મનસા અપિ
=મનથી પણ. હિંસન્તિ इति હિંસ્રાઃ તૈઃ હિંસૈઃ=હિંસક પ્રાણીઓથી. इति=
એવું સમજીને. અદ્રેઃ (પર્વતની) શોભા-અદ્રિશોભા-તસ્યામ્ પ્રહિતે
(પ્રેરેલાં છે) ર્ક્ષણે (નેત્રે) યેન સઃ-અદ્રિશોભાપ્રહિતેક્ષણઃ-તેન-અદ્રિ-
શોભાપ્રહિતેક્ષણેન=પર્વતની શોભામાં જેણે પોતાનાં નેત્રે પ્રેર્યાં છે તેવા
દિલીપથી. નૃપેણ=રાજાથી. અલક્ષિતં અમ્બુત્પતનં यस્ય સઃ અલક્ષિતામ્બુત્પ-
તનઃ=જેનું ૫૬૩ નેવામાં આંખું નથી એવો (સિંહ). સિંહઃ=સિંહ.
પ્રસહ્ય=હઠાત્=હડથી. ચકર્ષ=ખેંચી. કિલ તામ્=તે ગાયને.

અર્થ—હિંસક પ્રાણીઓ મનથી પણ તે ગાયને મારવાને અશક્ય છે
એવું સમજીને પર્વતની શોભા નેવામાં જેની આંખો તટ્કીન બની ગઈ હતી
એવા દિલીપથી ન જોઈ શકાય એવી રીતે જેનું પતન થયું છે એવો સિંહ
તે ગાયને હડથી (બળાત્કારથી) ખેંચતો હતો. તાત્પર્ય. ગાયને મોટા પ્રભા-
વવાળી સમજીને દિલીપ નિર્ભયપણે પર્વતની શોભા જોતો હતો પણ એટ-
લામાં ન બળર પડે એવી રીતે એક સિંહ આવીને તે ગાયને બળાત્કારથી
ખેંચવા માંડી.

(27) Looking to the holy appearance of the cow, any
attack—even in mind—by beasts of pray, was considered impos-
sible and thus as the King was intently looking at the beauty of
the Mountain sceneries, a lion sprang upon the cow and drew
her forcibly before the king could take notice of it.

तदीयमाक्रन्दितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्घम् ।

रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिम् ॥२८॥

૫૬૨છેદઃ:-તસ્યાઃ इदं તદીયં=તે ગાયનું. આક્રન્દિતમ્=આર્તઘોષ-
ણમ્=૨૬૩ તે, દુઃખી નાદ. આર્તેષુ સાધુઃ આર્તસાધુઃ તસ્ય આર્તસાધોઃ=

દુઃખી બેઠને જે દુઃખી થાય અગર દુઃખમાંથી છોડાવવા જે પ્રયત્ન કરે તે દિલીપની. નૃપસ્ય=રાજાની. ગુહાયામ્ નિવદ્ધઃ ગુહાનિવદ્ધઃ ગુહાનિવદ્ધશ્ચાસૌ પ્રતિશદ્ધશ્ચ-ગુહાનિવદ્ધપ્રતિશદ્ધઃ-તેન દીર્ઘમ્-ગુહાનિવદ્ધપ્રતિશદ્ધદીર્ઘમ્=ગુફામાં પડ્યા પડતા અવાજવાણું. આ શબ્દનું વિશેષ 'આક્રન્દિતમ્' છે. રશ્મિષુ=મગ્ગહેષુ=દોરીઓમાં ફવ્=જાણે. આદાય=મૂલીત્વા=પહોળું કરીને. નગેન્દ્રે સક્તા નગેન્દ્રસક્તા તામ્-નગેન્દ્રસક્તાં= પર્વતમાં મોહ પામેલી. દૃષ્ટિમ્=દ્રષ્ટિને. નિવર્તયામાસ=પાછી ખેંચી.

અર્થ—દિલીપ કે જે દુઃખીને દુઃખમાંથી છોડાવવા તત્પર હતો તેની હિમાલય પર્વત બેવામાં તદ્દિન થયેલી દ્રષ્ટિને-જાણે તે દ્રષ્ટિ દોરીથી અંધાધને ખેંચાતી હોય તે પ્રમાણે (તે દ્રષ્ટિને), પર્વતની ગુફાના પડધાથી વધારે અવાજ કરતા તે ગાયના રડવાએ-બૂમ બરાડાએ-પાછી ખેંચી. તાત્પર્ય દિલીપ સાવધાન થયો.

(28) Her lowing, swollen by the echo arising from the cave, drew back the attention or sight fixed on the Himalyas--of the King who was always kind to the distressed--as if drawing the attention by means of ropes.

સ પાટલાયાં ગવિ તસ્થિવાંસં ધનુર્ધરઃ કેસરિણં દદર્શ ।

અધિત્યકાયામિવ ધાતુમય્યાં લોઘ્રદ્રુમં સાનુમતઃ પ્રફુલ્લમ્ ૨૧

પદરૂઢ:-સઃ ધનુર્ધરઃ (ધરાતિ ઇતિ ધરઃ-ધનુષઃ ધરઃ ધનુર્ધરઃ) દદર્શ=તે ધનુષને ધારણ કરનાર દિલીપે જોયો. પાટલાયાં=સ્ક્તવર્ણાયાં= રાતા રંગવાળી. ગવિ=ગાયમાં એટલે ગાય ઉપર. તસ્યૌ ઇતિ તસ્થિવાન્-તમ્-તસ્થિવાંસમ્=સ્થિતમ્=બેઠેલાને. કેસરાઃ સન્તિ અસ્ય કેસરી તમ્ કેસરિણં (કરિન્ શબ્દ જોવા ૩૫ છે)=સીંહને. કેસરાઃ=કેશવાળીના વાળો. પર્વતસ્ય ઋર્ધ્વભૂમિઃ અધિત્યકા-તસ્યામ્-અધિત્યકાયામ્=પર્વત ઉપરની ભુમિમાં. એટલે ભૂમિ ઉપર. ફવ્=જાણે. ધાતોઃ વિકારઃ ધાતુમયી-તસ્યામ્-ધાતુમય્યામ્=ગેરૂ વીગેરે ધાતુના મેળવણુવાળી (પર્વતની ટોચ ઉપરની જમીનમાં). સાનૂનિ (શિખરો) સન્તિ અસ્ય સઃ સાનુમાન્-તસ્ય-સાનુમતઃ=અદ્રેઃ=પર્વતના. લોઘ્રશ્ચાસૌ દ્રુમશ્ચ લોઘ્રદ્રુમઃ તમ્ લોઘ્રદ્રુમં= લોઘ્ર એટલે રોહિડાનું વૃક્ષ. પ્રફુલ્લતિ ઇતિ પ્રફુલ્લઃ તમ્ પ્રફુલ્લમ્=વિકાસિતં=ખીલેલા.

અર્થ—પર્વતના ગેરૂવાળા લાલ શીખરો ઉપર જેમ ખીલેલું લોધ્ર વૃક્ષ દેખાય છે તેમ ધનુષ્યને ધારણ કરનાર તે દિલીપ રાજાએ રક્ત વર્ણુવાળી ગાય ઉપર કેશવાળીવાળા સીંહને ખેઠેલો જોયો.

(29) King Dilipa—who was endowed with a bow, saw the lion sitting upon the rosy cow, the scene appeared like a full blossomed Lodhra tree on a mountain plateau—the land of which is red on account of red metallic substance.

**ततोमृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी, वधाय वध्यस्य शरं शरण्यः ।
जातामिषङ्गो नृपतिर्निषङ्गादुद्धर्तुमैच्छत्प्रसभोद्धृतारिः ॥ ३० ॥**

પદ્યછેદ:-તત:=પછી. મૃગાણામ્ ઇન્દ્રઃ મૃગેન્દ્રઃ તસ્ય મૃગેન્દ્રસ્ય=સીંહના. હન્તુમ્ યોગ્યઃ-વધ્યઃ-તસ્ય-વધ્યસ્ય=વધાર્હસ્ય=હણુવા લાયક છે એવા સીંહના. વધાય=વધને માટે. મૃગેન્દ્રં ગચ્છતિ इति મૃગેન્દ્રગામી=સિંહ-ગામી=સીંહ તરફ જતા (દિલીપ). શરણે સાધુઃ શરણ્યઃ=શરણાંગત વત્સલ, શરણુ આવેલાની રક્ષા કરનાર દિલીપ. જાતઃ અમિષઙ્ગઃ यस્ય સઃ=જાતામિષઙ્ગઃ=જાતપરા મવઃ=પોતે હાજર છતાં ગાય ઉપર સીંહે હુમલો કર્યો તેથી જાણે પોતાનો પરાભવ થયો હોય તેવો ખીન્ન થએલો દિલીપ. નૃપતિઃ=રાજા દિલીપ. પ્રસમેન=બળાત્કારથી. પ્રસમેન ઉદ્ધૃતાઃ અરયઃ યેન સઃ-પ્રસમોદ્ધૃતારિઃ=બળાત્કારથી જેણે શત્રુઓને ઉખેડી નાંખ્યા છે અથવા નાશ કર્યો છે એવા દિલીપ. નિષઙ્ગાત્=તૂળીરાત્=ભાથામાંથી. જાણં ઉદ્ધર્તુમ્=બાણ કાઢવાને. ઇચ્છત્=ઈચ્છતો હતો.

અર્થ—પછી ગાયના ઉપર હુમલો કરવાથી જે હણુવા લાયક હતો એવા સીંહના નાશને માટે, મૃગની સામે ચાલ્યા જતા તથા પોતાની હાજરીમાં ગાયના ઉપર હુમલો થવાથી જાણે પોતાની હાર થઈ હોય એવું સમજીને ખીન્ન થએલો દિલીપ, તથા શત્રુઓને જેણે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યા હતા એવા દિલીપે ભાથામાંથી બાણ કાઢવાની ઇચ્છા કરી.

(30) The King Dilipa was the protector of the needy and had rooted out all his enemies by his might. He, being thus humiliated by the sudden attack of the lion, was just going towards him and wished to draw an arrow from the arrow-case for killing him, the lord of beasts who really deserved death.

દિલીપ-પરિક્ષા પ્રસંગ

વામેતરસ્તસ્ય કરઃ પ્રહર્તુર્નલ્પપ્રમાભૂષિતકઙ્કપત્રે ।

સક્તાઙ્ગુલિઃ સાયકપુઙ્ગ એવ, ચિત્રાર્પિતારમ્ભ ઇવાવતસ્થે ॥૩૧॥

પદ્ય૨છેદઃ—વામાત્ ઇતરઃ વામેતરઃ=વામથી બીજે એટલે જમણે.
કરઃ=હાથ. પ્રહરતિ ઇતિ પ્રહર્તા તસ્ય પ્રહર્તુઃ=હાથુનારના. તસ્ય=તેના. નલ્પસ્ય
પ્રમાઃ નલ્પપ્રમાઃ તાભિઃ ભૂષિતાનિ કઙ્ક પત્રાણિ યસ્ય સઃ—નલ્પપ્રમાભૂષિતકઙ્ક
પત્રઃ—તાસ્મિન્—નલ્પપ્રમાભૂષિતકઙ્કપત્રે=નખની કાન્તીથી કંક નામના
પક્ષિના પીંછાં શોભી રહ્યાં છે તેવા બાણના છેડામાં. (બાણના છેડાની
શોભાના શોખને માટે તેમાં કંક નામના પક્ષિના પીંછા ઘાલવાનો બુના
વખતમાં રિવાજ હતો). સાયકસ્ય પુઙ્ગઃ સાયકપુઙ્ગઃ તસ્મિન્—સાયકપુઙ્ગે=
સાયક એટલે બાણના છેડામાં. સક્તાઃ અઙ્ગુલયઃ યસ્યસઃ સક્તાઙ્ગુલિઃ=જેની
આંગળીઓ ચોંટી ગઈ છે એવા હાથ. એવ=આ પ્રમાણે થતો દેખાવ.
ચિત્રે અર્પિતઃ ચિત્રાર્પિતઃ—ચિત્રાર્પિતશ્ચાસૌ આરમ્ભશ્ચ—ચિત્રાર્પિતારમ્ભઃ=ચિત્ર
પડાવવાના આરંભમાં ચિત્ર પડાવનાર જેમ સ્થિર થઈ જાય છે તેમ
ઇવ તેમ કરઃ અવતસ્થે=હાથ સ્થિર થઈ ગયો હતો.

અર્થ—હાથુવાને તત્પર થએલા તે દિલીપનો જમણો હાથ—જેની આંગ-
ળીઓ બાણના પુંખમાં (છેડામાં) ચોંટી ગઈ હતી તથા તે બાણનું પુંખ
કે જેમાં કંક નામના પક્ષીઓના પીંછાને તેના (દિલીપના) હાથના નખની
શોભા શણગારી રહી હતી, તે હાથ, ચિત્ર પાડવાના આરંભમાં ચિત્ર પડાવ-
નાર જેમ સ્થિર થઈ જાય છે તેમ સ્થિર થઈ ગયો હતો.

(31) King Dilipa, having been ready to kill the lion, had his right hand (owing to some mysterious cause) stuck to the feathery end of his arrow—the feathers of which end, were also shining owing to the light reflected by the nails—firmly fixed—as if the whole scene was indicating readiness for being painted.

बाहुप्रतिष्ठमविवृद्धमन्युरभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः ।

राजा स्वतेजोभिरदह्यतान्तर्भोगीव मन्त्रौषधिरुद्धवीर्यः ॥३२॥

પદ૨છેદ:-વાહ્નોઃ પ્રતિષ્ઠમેન (અટકાવવાથી.) વિવૃદ્ધઃ (વધ્યો છે) મન્યુઃ (ક્રોધ) यस્ય સઃ બાહુપ્રતિષ્ઠમ્બિવૃદ્ધમન્યુઃ=હાથ અટકવાથી એટલે ચોંટી જવાથી જેનો ક્રોધ વધ્યો છે એવો દિલીપ. અભ્યર્ચનમ્=સમીપે. આગઃ (અપરાધ) કરોતિ ઇતિ આગસ્કૃત-તમ્-આગસ્કૃતમ્=અપરાધ કરનારને. ન સ્પૃશન્તિ ઇતિ અસ્પૃશન્તિ તૈઃ અસ્પૃશદ્ગિઃ=ન સ્પર્શ કરાતા સ્વસ્ય તેજાંસિ સ્વતેજાંસિ તૈઃ સ્વતેજોભિઃ=પોતાના બળથી. અંતઃ=અંતઃકરણમાં રાજા અદ્વૈત=દિલીપ બળતો હતો. મન્ત્રશ્ચ ઔષધિશ્ચ મન્ત્રૌષધી-તાભ્યામ્ રુદ્ધં વીર્યં यस્ય સઃ- મન્ત્રૌષધિરુદ્ધવીર્યઃ=મંત્ર તથા અડદ વિગેરે ઔષધીથી જેનું બળ અટકી ગયું છે એવો (સર્પ). મોગઃ (ક્ષણ) અસ્તિ यस્ય મોગી=સર્પ-મુળ શબ્દ મોગિન્ છે. ઇવ=અણે.

અર્થ—હાથ ચોંટી જવાથી જેનો ક્રોધ વધ્યો હતો એવો દિલીપ રાજા, સમીપમાં (દેખાતા) ગુન્હેગારને પોતાના બળથી ન અડી શકવાથી-એટલે પોતાના બળનો ઉપયોગ ન કરી શકવાથી-મંત્ર તથા ઔષધીના બળથી જેનું બળ અટક્યું હોય એવા સર્પની માફક અંતઃકરણમાં બળવા લાગ્યો.

(32) King Dilipa, being irritated on account of the sudden restraint on his hands, began to burn internally as he could not punish the offender though just before him; just like a serpent made powerless by means of an incantation or a drug.

તમાર્યગૃહ્યં નિગૃહીતધેનુર્મનુષ્યવાચા મનુવંશકેતુમ્ ।

વિસ્માયયન્વિસ્મિતમાત્મવૃત્તૌ, સિંહોરુસત્ત્વં નિજગાદ સિંહઃ૩૩

પદ૨છેદ:-તમ્=તે દિલીપને. આર્યાણામ્ ગૃહ્યઃ-આર્યગૃહ્યઃ તમ્-આર્યગૃહ્યમ્=આર્યોના પક્ષકારને એટલે આર્યપણું જેનામાં છે એવાને. મનોઃ વંશઃ મનુવંશઃ તસ્ય કેતુઃ મનુવંશકેતુઃ તમ્-મનુવંશકેતુમ્=મનુના વંશમાં ધળ જેવા વિખ્યાત દિલીપને. આત્મનઃ વૃત્તિઃ આત્મવૃત્તિઃ તસ્યામ્ આત્મવૃત્તૌ=પોતાના ક્ષત્રિયતરીકેના કાર્યમાં. વિસ્મિતમ્=અબળબળ પામેલા દિલીપને. સિંહઃ ઇવ ઊરુ (મહાન) સત્ત્વં यस્ય સઃ સિંહોરુસત્ત્વઃ તમ્-સિંહોરુ સત્ત્વં=સિંહના જેવું જેનું બળ છે એવા દિલીપને. હિનસ્તિ ઇતિ સિંહઃ=સિંહ. નિગૃહીતા ધેનુઃ યેન સઃ-નિગૃહીતધેનુઃ જેણે ગાયને પીડી છે એવા

સિંહ. મનુષ્યસ્ય વાક્-મનુષ્યવાક્ તયા મનુષ્યવાચા=મનુષ્યની વાણીથી.
 વિસ્માયયતિ इति विस्माययन् विस्मय पभाउतो એવો સિંહ. નિજગાદ= (સિંહ) બોલ્યો.

અર્થ—(દિલીપ કે જે આર્યપણુનો હકદાર છે, એટલે જે સાચો આર્ય છે એટલે આર્ય પુરુષોની વારે ચડનાર છે તથા જે મનુના વંશમાં ધબ રૂપ છે અગર કીર્તિવંત છે, તથા આ પ્રમાણે બળ હીન થવાથી પોતાની ક્ષત્રીય તરીકેની વૃત્તિમાં-ધંધામાં-વિસ્મય પામ્યો છે, તથા સીંહના જેવું જેનું બળ છે તે દિલીપ પ્રત્યે ગાયને પીડનારો સીંહ મનુષ્ય વાણીથી આશ્ચર્ય પમાડતો પમાડતો બોલ્યો.

33. The lion—who had troubled the cow, spoke to the king in human accents in such a way that the king—who was a real gentleman, prominent among the princes of Manu's line and who was as stout as a lion—was surprised as his present inability.

अलं महीपाल तव श्रमेण, प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् ।
 न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः, शिलोच्चये मूर्च्छति मारुतस्य ३४

પદ્મછેદ:-મહીં પાલયતિ इति महीपालः तत् संबुद्धौ-भो महीपाल !
 હે મહીપાલ ! તવ શ્રમેણ અલં=બસ હવે ધણો શ્રમ થયો-વધારે શ્રમ ન કર-શ્રમ કરવાથી ફાયદો મળે તેવું નથી. પ્રયુક્તં અસ્ત્રં અપિ=છોડેલું બાણ પણુ. इतः=આ કાર્યમાં. वृथा स्यात्=વૃથા જશે. पादपानाम् (वृक्षानां) उन्मूलने शक्तिः यस्य-તત્-पादपोन्मूलनशक्ति (आ नान्येतत् नती तथा रंहः नुं विशेषणं છે)=વૃક્ષોને ઉખેડી નાંખવાની જેનામાં શકિત છે તે (વેગ) રંહઃ=વેગ. शिलानाम् उच्चयः-शिलोच्चयः-तस्मिन्-शिलोच्चये=પર્વતમાં. न मूर्च्छति=ફેલાતો નથી, ફાવતો નથી. मारुतस्य=પવનનો (વેગ).

અર્થ—સિંહ બોલ્યો કે “ હે રાબા ! વધારે શ્રમ કરવાથી તને ફાયદો નથી. મારા પ્રત્યે ફેંકેલું બાણ પણુ વૃથા જશે. વૃક્ષોના મૂળને ઉખેડી નાંખે એવો પવનનો વેગ પર્વતોમાં પ્રસરતો નથી (ફાવતો નથી.)

(34) Oh king! your labour is of no use, even your discharged arrow will have no effect on me. The force of a wind though able to uproot a tree is ineffective against a mountain.

કૈલાસગૌરં વૃષમારુક્ષોઃ, પાદાર્પણાનુગ્રહપૂતપૃષ્ઠમ્ ।

અવેહિ માં કિંકરમષ્ટમૂર્તેઃ, કુમ્ભોદરં નામ નિકુમ્ભમિત્રમ્ ૩૫

૫૬૨છેદઃ—કૈલાસ ઇવ ગૌરઃ કૈલાસગૌરઃ તમ્—કૈલાસગૌરં=૫૨૩
જેવો ધોળો—સફેદ. વૃષમ્=વૃષભમ્=પોઠીઆને. આરોહુમ્ ઇચ્છુઃ આરુહ્યુઃ—
તસ્ય—આરુહ્યોઃ=આરોહુમિચ્છોઃ=ચડવાની ઇચ્છાવાળા સદાશિવની.
પાદયોઃ અર્પણમ્—પાદાર્પણમ્ (પગ મૂકવો તે)—પાદાર્પણમ્ એવ અનુગ્રહઃ
(કૃપા)—પાદાર્પણાનુગ્રહઃ—તેન પૂતં પૃષ્ઠમ્ યસ્ય સઃ—પાદાર્પણાનુગ્રહપૂતપૃષ્ઠઃ—
તમ્—પાદાર્પણાનુગ્રહપૂતપૃષ્ઠમ્=પાદન્યાસસ્તદેવાનુગ્રહઃ (પ્રસાદઃ) સદાશિવે
પગ મૂકવા ૩૫ કૃપાથી જેની પીઠ પવિત્ર થઈ છે એવો હું
તેને. નિકુમ્ભસ્ય મિત્રં—નિકુમ્ભમિત્રં=નિકુલ નામના સદાશિવના ગણનો
મીત્ર એવો હું તેને. કુમ્ભોદરં નામ=કુંભોદર નામનો. અઘૌ મૂર્તયઃ યસ્ય
સઃ અષ્ટમૂર્તિઃ તસ્ય અષ્ટમૂર્તેઃ=આઠ ૩૫વાળા સદાશિવનો કિંકરમ્=નોકર.
અવેહિ=વિદ્ધિ=જાણુ.

અર્થ—અરે જેવા સફેદ પોઠીયા ઉપર ચડવાની ઇચ્છા રાખનાર મહાદે-
વજીનો હું કે જેની પીઠ સદાશિવના પગ મૂકવાથી કૃપાથી પવિત્ર થઈ છે.
(એટલે પોઠીયો ઉઘો હોવાને લીધે મહાદેવજી પ્રથમ મારી પીઠ પર પગ
મૂકે છે. અને પછી પોઠીયા ઉપર ચડે છે. એવો અર્થ છે.) તથા હું કે જે
નિકુલનામના સદાશિવના ગણનો મીત્ર છઉં—મારૂં નામ કુંભોદર છે તેને આઠ
૩૫ વાળા સદાશિવનો એક દાસ જાણુ.

(35) Oh King! be it known to you that my name is
કુમ્ભોદર whose back is sanctified by the footsteps of God Shiva,
when mounting his bull, which is as white as the snow—lying on
the Himalayas. I am a friend of નિકુમ્ભ a servant of God Shiva
who appears in the world in eight forms.

* પૃથિવી સલિલં તેજો, વાયુરાકાશમેવ ચ ।

સૂર્યાચન્દ્રમસૌ સોમયાજી ચેત્યષ્ટમૂર્તયઃ ॥

इतियादवः

अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं, पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन ।

यो हेमकुम्भस्तननिःसृतानां, स्कन्दस्य मातुः पयसां रमज्ञः ३६

પદ૨છેદ:-પુરઃ=સમીપનું અથવા સામેના. અમું દેવદારું=આ દેવદારના વૃક્ષને. પશ્યસિ=તું જુએ છે. નપુત્રઃ અપુત્રઃ-અપુત્રઃ પુત્રઃ યથા સંપાદ્યમાનઃ કૃતઃ ઇતિ પુત્રીકૃતઃ=પુત્રત્વેન સ્વીકૃતઃ=પુત્રની માફક ગણેલું. અસૌ યઃ=આ દેવદારનું વૃક્ષ કે જે વૃષભઃ ધ્વજે યસ્ય સઃ વૃષભધ્વજઃ તેન -વૃષભધ્વજેન=સદાશિવથી. હેમ્નઃ કુમ્ભૌ હેમ કુમ્ભૌ=હેમકુમ્ભૌ એવસ્તનૌ=હેમકુમ્ભસ્તનૌ તામ્યામ્ નિઃસૃતાનિ=હેમકુમ્ભસ્તનનિઃસૃતાનિ=તેષામ્=હેમકુમ્ભ સ્તનનિઃસૃતાનાં=સ્તનના જેવા શોભતા સોનાના ઘડામાંથી નીકળતા. સ્કન્દસ્ય માતુઃ=કાર્તિક સ્વામીની માતા પાર્વતીના. પયસાં=અમ્બૂનાં=જળના. રસં જાનાતિ ઇતિ રસજ્ઞઃ=સ્વાદજ્ઞઃ=રસને જાણનાર (દેવદારનું વૃક્ષ).

અર્થ—સામેનું દેવદારનું વૃક્ષ કે જેને તું જુએ છે તેને મહાદેવજીએ પુત્રરૂપ અંગીકાર કર્યું છે. અને તે દેવદારે કાર્તિક સ્વામીની માતા પાર્વતીના, સ્તનના જેવા સુંદર સોનાના ઘડામાંથી નીકળતા જળનો સ્વાદ લીધો છે એટલે પાર્વતીએ તે દેવદારને સ્તનના જેવા સોનાના ઘડાથી જળ રેડ્યું છે.

(36) Yonder Devadaru-a tree-which thou seest has been accepted or adopted as a son by the bull-bannered God Shiva. This tree has tasted the water sprinkled by Parvati, the mother of સ્કન્દ from her own golden watering-pots representing her breasts as it were.

કળ્હ્યમાનેન કટં કદાચિદ્રન્યદ્વિપેનોન્મથિતા ત્વગસ્ય ।

અથૈનમદ્રેસ્તનયા શુશોચ, સેનાન્યમાલીદમિવાસુરાશ્નૈઃ ॥૩૭॥

પદ૨છેદ:-કળ્હ્યતે ઇતિ કળ્હ્યમાનઃ તેન-કળ્હ્યમાનેન=ખણવાથી અગર ધસવાથી. કટં=ગાંડસ્થળને, લમણાને. કદાચિત્=કોઈ વખતે. વનેભવઃ વન્યઃ વન્યશ્ચાસૌદ્રિપશ્ચઃ વન્યદ્વિપઃ તેન વન્યદ્વિપેન=વન્યગજેન=વનના હાથીથી. અસ્ય ત્વક્=આ દેવદારની છાલ. ઉન્મથિતા=ઉખેડેલી હતી. અથ=તેથી કરીને, એનમ્=દેવદાર પ્રત્યે. અદ્રેઃ (પર્વતસ્ય) તનયા=પાર્વતી. શુશોચ=શેઠ કર્યો. અસુરાણામ્ અસ્ત્રાણિ અસુરાસ્ત્રાણિ તેઃ અસુરાશ્નૈઃ આલીદમ્

=ક્ષતમ્=ધવાએલો. સેનાં નયતિ इति सेनानी: स्कन्दः=કાર્તિક સ્વામી.
 सेनान्यम् इव कार्तिकस्वामीनी भाङ्क.

અર્થ—કેઈ એક વખતે આ દેવદારના વૃક્ષની સાથે વનના હાથીએ પાતાનું ગંડસ્થળ ઘસતાં તેની બાજુ ઉઝેડી નાંખી, તેથી કરીને, કાર્તિક સ્વામીને અમુરના બાણોથી ક્ષત થતાં પાર્વતીને જેવો શોક થાય તેવો શોક પાર્વતીએ આ વૃક્ષને ક્ષત થતાં કર્યો.

(37) On one occasion a scar on its bark was made by a wild elephant—rubbing its temples against that tree; consequently Parvati the daughter of the Himalayas was deeply distressed—as if, it was her own son स्कन्द wounded by the weapons of the demons.

तदाप्रभृत्येव वनद्विपानां, त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ ।

व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमङ्गागतसत्त्ववृत्ति ॥ ૩૮ ॥

૫૬૨છેદ:-તદા પ્રભૃતિઃ (આદિ અથવા પ્રથમ) યસ્મિન્ કર્મણિ યથા સ્યાત્ તથા તત્ તદાપ્રભૃત્યેવ=બરાબર તેજ વખતથી. વનસ્ય દ્વિપાઃ તેષામ્ વનદ્વિપાનાં અથવા વનવાસિનાં ગજાનાં=વનમાં વસતા હાથીઓના. ત્રાસાય इति त्रासार्थ=ભયાર્થ=ભયને માટે. શૂલં વિભર્તિ इति શૂલભૃત્ તેન શૂલભૃતા=શિવેન=સદાશિવથી. અહમ્ વ્યાપારિતઃ=અહમ્ નિયુક્તઃ=મારી નિમણૂક થઈ છે. અસ્મિન્ અદ્રિકુક્ષૌ (અદ્રેઃ કુક્ષૌ)=અસ્મિન્ ગુહાયામ્=આ ગુફામાં. સિંહસ્ય ભાવઃ સિંહત્વં અથવા સિંહરૂપે=સિંહના રૂપને. વિધાય=કૃત્વા=ધારણ કરીને. અઙ્ક આગતાઃ સત્ત્વાઃ (સમીપમાગતાઃ-પ્રાપ્તાઃ પ્રાણિનઃ)-અઙ્કાગતસત્ત્વાઃ-અઙ્કાગતસત્ત્વાઃ વૃત્તિઃ યસ્મિન્ તત્ (સિંહત્વમ્)-અઙ્કાગતસત્ત્વ વૃત્તિ તત્ (સિંહત્વમ્)=નજ દૈત્યમાં આવે તેજ પ્રાણીના ઉપર જેની આજીવકા છે એવા સિંહ ભાવને.

અર્થ—તેજ વખતથી વનના હાથીઓનો ત્રાસ દૂર કરવા માટે સમીપમાં આવે તે જ પ્રાણીઓપર આજીવકા રાખવી એવા સિંહભાવને ધારણ કરાવીને, પર્વતની આ ગુફામાં સદાશિવે મારી નિમણૂક કરી છે.

(38) From that time the trident-bearing God Shiva, after transforming me into a lion—living upon such animals alone as

come unsought into—my hands—has posted me in this mountain valley to drive out wild elephants.

તસ્યાલમેષા ક્ષુધિતસ્ય તૃપ્ત્યૈ, પ્રદિષ્ટકાલા પરમેશ્વરેણ ।

ઉપસ્થિતા શોણિતપારણા મે, સુરદ્વિષશ્ચાન્દ્રમસી સુધેવ ॥ ૩૯ ॥

પદ્યછેદ:-તસ્ય ક્ષુધિતસ્ય તૃપ્ત્યૈ=હું કે ભૂખ્યો છઉં તેની તૃપ્તિને માટે. અલં ઉપસ્થિતા (પ્રાપ્તા) एषा (ગોરૂવા)=ગાય રૂપે પ્રાપ્ત થએલું આ (ભોજન) બસ છે. પ્રદિષ્ટ: (નિર્દિષ્ટ:) કાલ: યસ્યા: સા પ્રદિષ્ટ-કાલા જેનો કાળ અગર મૃત્યુ નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે એવી (આ ગાય). પરમેશ્વરેણ=પરમેશ્વરથી. વ્રતાન્તે મોજનં इति પારણા=વ્રત કર્યા પછી જે ભોજન થાય તે પારણું કહેવાય છે. શોણિતસ્ય (રૂધિરનું) પારણા શોણિતપારણા=રૂધિરનું પારણું. મે=મારું. સુરદ્વિષ: =રાહો: =રાહુનું. ચંદ્રમસ: इयं ચાન્દ્રમસી=ચંદ્રની. સુધા इव=અમૃતં इव=અમૃતના જેવું.

અર્થ—વખત થતાં જેમ રાહુને પોતાની તૃપ્તિ માટે ચંદ્રમાનું અમૃત મળે છે તેમ હું કે જે ભૂખ્યો છઉં તેની તૃપ્તિને માટે પરમેશ્વરથી જેનો કાળ-મૃત્યુ નિર્માણ થઈ ચુક્યું છે તથા જે મને રૂધિરનું પારણું કરાવે એવી છે તે ગાય મળી ચૂકી છે.

(39) This cow, whose death is destined by God, has come to me (at a proper time) to give me bloody breakfast and consequently to satisfy my hunger, as the nectar of Moon to Rahu, an enemy of gods.

स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां, गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः ।

શસ્ત્રેણ રક્ષ્યં યદશક્વરક્ષં, ન તદ્યશઃ શસ્ત્રમૃતાં ક્ષિણોતિઃ ॥૪૦॥

પદ્યછેદ:-સ एवम् उपायशून्यः त्वम्=તું કે જેની પાસે કાંઈપણ ઉપાય નથી એવો. लज्जां (વ્રણાં) विहाय (त्यक्त्वा)=લાજ તજીને. निवर्तस्व=પાછો વળીજ. गुरोः=ગુરુ પ્રત્યે. भवान्=આપ. दर्शिता (પ્રકાશિતા) शिष्यस्य भक्तिः येन सः=દર્શિતશિષ્યભક્તિઃ=જેણે શિષ્ય તરીકેની ભાક્ત બતાવી છે એવા આપ. रक्षितुम् योग्यं-रक्ष्यं अथवा रक्षायोग्यं

રક્ષ્યં. યત્=જે. શસ્ત્રેણ=આયુધેન=હથીયારથી. શસ્ત્રેણ અશક્તયા રક્ષા યસ્ય તત્ અશક્તયરક્ષં=શસ્ત્રથી જેની રક્ષા ન થઈ શકે એવું જે છે તે. ન સ્તિ-
નોતિ=ન હિનસ્તિ=નાશ કરતી નથી. તત્=તે. શસ્ત્રાણિ વિષ્ણુરિતિ શસ્ત્રમૃતઃ
તેષામ્ શસ્ત્રમૃતાં=શસ્ત્રધારીઓના યજ્ઞ=યજ્ઞને.

અર્થ—જેની પાસે કાંઈ પણ ઉપાય નથી એવા હે રાજા ! શુર
પ્રત્યેની તારી ભક્તિ જણાવેલી છે (છાની નથી) એટલે તું સાચો શુર ભક્ત
છા. (પણ) જે કાંઈ રક્ષા કરવા લાયક હોય અને તેની રક્ષા હથીયારથી પણ
ન થાય ત્યારે તે વસ્તુ હથીયાર ધારણ કરનારના યજ્ઞનો નાશ કરતી નથી.
તાત્પર્ય—ઈશ્વરી બળ પાસે હથીયાર ધારીને શરમાવાનું કાંઈ કારણ નથી.

(40) Oh King! you have shown your devotion to your
preceptor; now you may return home as it is no disgrace to you
only because inability to protect something, which cannot be
protected even by arms does not in any way destroy the glory
of those who hold arms.

इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो, मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ।
प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावा, दात्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार ॥४१॥

પદ્યછેદઃ.—ઈતિ=ઉપર પ્રમાણે. મૃગાણામ્ અધિરાજઃ મૃગાધિરાજઃ
તસ્ય મૃગાધિરાજસ્ય=સિંહના. પ્રગલ્ભં (ચતુરં) વચઃ=બડાઈવાળું બોલવું.
નિશમ્ય=શ્રુત્વા=સાંભળીને પુરુષાણામ્ અધિરાજઃ પુરુષાધિરાજઃ=રાજા દિલીપ.
પ્રત્યાહતં અસ્ત્રં યસ્ય સઃ પ્રત્યાહતાસ્ત્રઃ કુણ્ઠિતાસ્ત્રઃ જેના હથીયારની ગતી બંધ
પડી ગઈ છે એવા રાજાએ. ગિરીશસ્ય પ્રભાવઃ તસ્માત્=શંકરના પ્રભાવથી.
આત્મનિ=મનમાં અવજ્ઞાં=અપમાનં=અપમાનને શિથિલીચકાર=કમી કર્યું—
મનને શાંત કર્યું.

અર્થ—ઉપર પ્રમાણે સિંહના અભીમાનવાળાં વચનો સાંભળીને જેના
હથીયારની ગતિ બંધ થઈ ગઈ હતી એટલે હથીયાર નકામા થઈ ગયાં
હતાં તે દિલીપ રાજાએ મનમાં પોતાને થએલા અપમાનને સહન કર્યું.

(41) Thus the king of the mortals, whose arms were made
powerless on account of the supernatural powers of God Shiva,
heard the proud words of the king of beasts and did not think
himself much insulted.

પ્રત્યવ્રવીચૈનમિષુપ્રયોગે, તત્પૂર્વમજ્ઞે વિતથપ્રયત્નઃ ।

જડીકૃતસ્ત્ર્યમ્બકવીક્ષણેન, વજ્રં મુમુક્ષન્નિવ વજ્રપાણિઃ ॥૪૨॥

પદચ્છેદઃ—સ એવ પૂર્વમજ્ઞઃ યસ્ય સઃ—તત્પૂર્વમજ્ઞઃ—તસ્મિન્—તત્પૂર્વમજ્ઞે. ઇષોઃ પ્રયોગઃ ઇષુપ્રયોગઃ—તસ્મિન્—ઇષુપ્રયોગે=ખાણુના પ્રયોગના પહેલાજ પ્રસંગમાં. વિતથઃ પ્રયત્નઃ યસ્ય સઃ=વિફલપ્રયાસઃ=જેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થઇ ગયો છે એવો દિલીપ. એનમ્ પ્રતિ તે સિંહ પ્રત્યે. અવ્રવીત્=બોલ્યો. ત્રીણિ અમ્બકાનિ યસ્ય સઃ ત્ર્યમ્બકઃ=હરઃ=સદાશિવ. ત્ર્યમ્બકસ્ય વીક્ષણં—ત્ર્યમ્બકવીક્ષણં—તેન—ત્ર્યમ્બકવીક્ષણેન=સદાશિવના જોવાથી. ન જહઃ અજહઃ અજહઃ જહઃ યથા સંપાદ્યમાનઃ (થએલો) કૃતઃ—જડીકૃતઃ=જડ જેવો બનેલો. વજ્રં પાણૌ યસ્ય સઃ વજ્રપાણિઃ=જેના હાથમાં વજ્ર છે એવો એટલે ઈંદ્ર. મોક્તુમ્ ઇચ્છન્=મુમુક્ષન્ મુકવાને ઇચ્છતો વજ્રં મુમુક્ષન્ ઇવ=વજ્રને મુકવા ઇચ્છતા ઇંદ્રની માફક સ્થિર થએલો રાજા.

અર્થ—સદાશિવ પ્રત્યે વજ્ર છોડવાની ઇચ્છા કરનારો ઇંદ્ર જેમ સદાશિવના દર્શનથી (સદાશિવને જોતાંજ) જડ બન્યો હતો. તેમ ખાણુના પ્રયોગમાં—જેનો પ્રયત્ન પ્રથમ નિષ્ફળ ગયો છે, એવો દિલીપરાજા સિંહના પ્રત્યે બોલ્યો કે—

(42) King Dilipa—whose attempt to protect the cow was baffled—which was the first time that his arms were of no effect—addressed the lion; similar was once the case of Indra—whose thunder-bolt was also of no effect only by the mysterious gaze of the three-eyed God Shiva.

સંરુદ્ધચેષ્ટસ્ય મૃગેન્દ્રકામં, હાસ્યં વચસ્તદ્યદહં વિવક્ષુઃ ।

અન્તર્ગતં પ્રાણમૃતાં હિ વેદ, સર્વં ભવાન્માવમતોઽભિધાસ્યે ॥૪૩॥

પદચ્છેદઃ—હે મૃગેન્દ્ર ! =હેસિંહ !. સંરુદ્ધા ચેષ્ટા યસ્ય સઃ સંરુદ્ધચેષ્ટઃ તસ્ય સંરુદ્ધચેષ્ટસ્ય=પ્રતિવદ્ધ વ્યાપારસ્ય (મમ)=હું કે જેનો પ્રયત્ન બંધ થઇગયો છે તેના તદ્ યદ્=જે કાંઈ. વક્તુમ્ ઇચ્છુઃ વિવક્ષુઃ કહેવાને ઇચ્છા કરે છે (તે) વચઃ=કહેવું તે. કામં=ખરેખર. હસિતુમ્ યોગ્યં હાસ્યં=હસવા લાયક. હિ=તોપણ. પ્રાણમૃતાં=પ્રાણીઓના. અન્તર્ગતં સર્વં ભાવમ્=

અંતરના સર્વ ભાવોને (વિચારોને). વેદ=અણુ છે. અતઃ=તેથી. અભિ-
ધાસ્યે=હું કહીશ.

અર્થ—હે સિંહ ! હું કે જેનો પ્રયત્ન અંધ થઈ ગયો છે અને-હું જે
કાંઈ બોલવા ઈચ્છું છું તેનું-એટલે માફ કરેલું, ખરેખર હાસ્યજનક છે તોપણ
પ્રાણીઓના અંતઃકરણના સર્વ ભાવોને તું બાણ છે માટે હું કાંઈ કહીશ.

(43) Oh lion ! as my efforts are put a stop to what I am
going to speak to you will be most likely regarded as laughable
by you ; but as you know all the secrets of the mortals I think
it better to speak to you.

માન્યઃ સ મે સ્થાવરજંગમાનાં, સર્ગસ્થિતિપ્રત્યવહારહેતુઃ ।
ગુરોરપીદં ધનમાહિતાગ્નેર્નશ્યત્પુરસ્તાદનુપેક્ષણીયમ્ ॥ ૪૪ ॥

પદરૂઢિઃ-સઃ (હેતુઃ)=તે (પરમેશ્વર)-સદાશિવ. મે માન્યઃ=
મે પૂજ્યઃ=મારા પુજ્ય. તિષ્ઠન્તિ ઇતિ સ્થાવરાઃ-ગચ્છન્તિ ઇતિ જંગમાઃ-સ્થાવરાશ્ચ
જંગમાશ્ચ સ્થાવરજંગમાઃ તેષામ્ સ્થાવરજંગમાનામ્=સ્થાવર જંગમ-પ્રાણી
પદાર્થના. સર્ગશ્ચ સ્થિતિશ્ચ પ્રત્યવહારશ્ચ-સર્ગસ્થિતિપ્રત્યવહારાઃ તેષામ્ હેતુઃ-
સર્ગસ્થિતિપ્રત્યવહારહેતુઃ=ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના કારણભૂત એવા
સઃ એટલે મહાદેવજી. અપિ=પણ. આહિતાઃ (ધારણ કરેલા) અગ્નયઃ
યેન સઃ આહિતાગ્નિઃ-તસ્ય-આહિતાગ્નેઃ=અગ્નિ જેણે ધારણ કર્યો છે એવા
(ગુરુનું) ગુરોઃ=ગુરુનું. इदं ધનમ્=આ મીઠકત. પુરસ્તાત્ નશ્યત્=નજર
આગળ નાશ પામતું. ઉપેક્ષિતુમ્=યોગ્ય ઉપેક્ષણીયમ્-ન ઉપેક્ષણીયમ્ અનુપે-
ક્ષણીયમ્=અત્યાજ્યં=નહીં તજવા જેવું, બેદરકાર ન રહેવા જેવું એટલે
કરવા યોગ્ય.

અર્થ—સ્થાવર જંગમની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલયના કારણ ભૂત તે
સદાશિવ મને માન્ય છે-મારા (પણ) પુજ્ય છે. પણ જેઓ અગ્નિને ધારણ કરી
રહ્યા છે એટલે જેમના આશ્રમમાં અગ્નિના કુંડ છે એવા ગુરુ વસિષ્ઠની આ
મીઠકત (ગાય) મારી નજર આગળ નાશ પામે તે વાત જવા દેવા જેવી
નથી-તાત્પર્ય-તે ગાયને બચાવવા મારે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

(44) I (also) bow down to that God Shiva, who is the
author of the creation, preservation and destruction of all what

we see in this world i. e. animate and inanimate; but the destruction in my presence of the property of Guru વસિષ્ઠ, who daily keeps sacrificial fire in his hermitage, cannot be tolerated or disregarded.

સ ત્વં મદીયેન શરીરવૃત્તિં, દેહેન નિર્વર્તયિતું પ્રસીદ ।

દિનાવસાનોત્સુકબાલવત્સા, વિમૃજ્યતાં ધેનુરિયં મહર્ષેઃ ॥૪૫॥

૫૬૨છેદ:-સ ત્વં=અઙ્ગાગતસત્ત્વવૃત્તિઃ ત્વં=સમીપમાં કોઈપણ પ્રાણી આવે તેના ઉપર ગુજરાન ચલાવવું એવો નિયમ ધારી તું. મમ અયમ્ મદીયઃ તેન મદીયે ન. મદીયેન દેહેન=મારા દેહ વડે. શરીરસ્ય વૃત્તિઃ શરીરવૃત્તિઃ તામ્ શરીરવૃત્તિં=ભોજનં=તાં ભોજન. નિર્વર્તયિતુમ્=સંપાદન કરીને, મેળવીને. પ્રસીદ=રાજી થા. દિનસ્ય અવસાનં દિનાવસાનં-દિનાવસાને (દિવસાન્તે) ઉત્સુકઃ (સોત્કષ્ઠઃ) બાલઃ વત્સઃ યસ્યાઃ સા-દિનાવસાનોત્સુકબાલવત્સા=સાચંકાળે જેનું વાછડું તેની માતાને મળવા માટે ઉત્સુક થઈ રહ્યું હશે તે ગાય. મહર્ષેઃ ઇયં ધેનુઃ=રૂષિની આ ગાય. વિમૃજ્યતામ્=વિમુચ્યતામ્=છોડી દેવાવી જોઈએ

અર્થ—રાત્રિદિલીપ કહે છે કે ત્યારે તું મારા આ શરીરથી તારું ભોજન કરીને ખુશી થા; અને સાચંકાળે જેનું વાછડું તેની માતાને મળવા માટે ઉત્સુક થઈ રહ્યું હશે એવી આ રૂષિની ગાય ને તું છોડી દે.

(45) Oh Lion ! then appease your hunger with this body of mine and make free this cow of the great sage-whose young calf is anxiously waiting for her return in the evening.

अथान्धकारं गिरिगह्वराणां, दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ।

भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती, किञ्चिद्बिहस्यार्थपतिं बभाषे ॥

૫૬૨છેદ:-અથ=પછી. ગિરેઃ ગહ્વરાણિ ગિરિગહ્વરાણિ તेषામ્-ગિરિ-ગહ્વરાણામ્=પર્વતની ગુફાના અંધકારં=અંધકારને. શકલानि કુર્વન્=કકડા કકડા કરીને. દંઽ્રાણામ્ મયૂઃ (કિરણો અથવા તેજ) દંઽ્રામયૂઃ તૈઃ દંઽ્રામયૂઃ=દંઽ્રાપ્રભાભિઃ=દાંતના કીરણોથી અથવા પ્રકાશથી. સઃ ભૂયઃ બભાષે=ફરીવાર તે બોલ્યો. અર્થપતિં=રાજા પ્રત્યે ભૂતાનામ્ ઈશ્વરઃ ભૂતે-

શ્વરઃ તસ્ય પાર્શ્વે વર્તતે इति भूतेश्वरपार्श्ववर्ती=સદાશિવની પાસે રહેનારો (સિંહ). કિંચિદ્વિહસ્ય=જરા હસીને.

અર્થ—પછી શુક્રના અંધકારના (પોતાના) દાંતના કિરણોવડે કકડા કરીને—(તાત્પર્ય તે સિંહના દાંત ચળકતા હતા તેથી તેનો પ્રકાશ શુક્રના જેટલા ભાગમાં પડતો હતો તેટલા ભાગમાં અજવાળું થતું હતું એટલે અંધકારના કકડા અગર ભાગ પડતા હતા)—સદાશિવની પાસે રહેનારો તે સિંહ જરા હસીને દિલીપરાજા પ્રત્યે ફરીવાર બોલ્યો કે—

(46) Then partly illuminating the darkness of the mountain-caves with the rays of his (of the lion) white teeth the servant of Sadashiva laughed a little and again replied to the King as under:—

एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं, नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च ।

अल्पस्य हेतोर्वहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम्॥४७॥

પદરઘોષ્ટ:-એક આતપત્રં (એકચ્છત્રં=એક છત્ર) યસ્મિન્ તત્ પ્રભુત્વં=એક છત્રવાળું રાજ્ય એટલે ચક્રવર્તિ રાજ્ય. જગતઃ=લોકસ્ય-દુનિયાનું પ્રભુત્વં=સ્વામિત્વમ્=ધણી પણું. નવં વયઃ=યૌવનમ્=જુવાની. इदं कान्तं वपुः=इदं रम्यं वपुः=આ સુંદર શરીર. अल्पस्य हेतोः-અલ્પેન કારણેન=થોડા કારણુ માટે એટલે આ ગાય જેવા પશુ માટે. बहु=બહુ અથવા ધણું. हातुम्=त्यक्तुम्=તજવા માટે-પ્રથમની લીટીમાં આવેલા શબ્દો આ શબ્દના કર્મ છે. इच्छन्=છાછતો. त्वम् मे विचारमूढः=તું મને મંદ વિચારવાળો. प्रतिभासि=જણાય છે.

અર્થ—(સિંહ દિલીપની પરિક્ષા કરે છે—તેના દેહમાં તથા દેહને અંગે બહાલાં ભાગતાં ઘીબ પદાર્થોમાં ધમન કરતાં કેટલી વધારે મમતા છે તે જુએ છે) હે દિલીપ ! તું (આ ગાય જેવા) થોડા કારણુને માટે, (તારું) ચક્રવર્તિપણું, તારી જુવાની (જુવાનીનું સુખ) અને આ સુંદર શરીર તજવાને ઇચ્છે છે તેથી તું મને મંદ બુદ્ધિવાળો જણાય છે.

(47) Oh Prince! to me you appear unwise in your decision because you wish to abandon much for the sake of little, i. e. for a trifle like this animal, you are ready to sacrifice your sovereignty over the world, your tender youth and your charming self.

भूतानुकम्पा तव चेदियं गौ, रेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः, प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ॥४८॥

પદ્યછેદ:-પ્રજાયાઃ નાથઃ પ્રજાનાથઃ તત્સંબુદ્ધૌ-હે પ્રજાનાથ !-હે રાજા ! તવ ચેત્=એ તને હોય. ભૂતેષુ અનુકમ્પા-ભૂતાનુકમ્પા=પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે દયા. તવ અન્તઃ ત્વદન્તઃ-તસ્મિન્ ત્વદન્તે=તારા મોતના સાટામાં-બ-દલામાં. ગૌઃ એકા=એક ગાય. સ્વસ્તિ અસ્તિ યસ્યાઃ સા સ્વસ્તિમતી=કુશળ. ભવેત્=થાય. જીવન્પુનઃ=પણ તું જીવતો છે તો. પિતા इव=પિતાની માફક. પ્રજાઃ પાસિ=પ્રજાઃ રક્ષાસિ=પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે. શશ્વત્=હંમેશાં, સદા. ઉપપ્લવેભ્યઃ=વિદ્વેભ્યઃ=વિદ્નોમાંથી, દુઃખમાંથી.

અર્થ-(સિંહ આગળ બોલ્યો કે) તારા મોતના સાટામાં એટલે તું મરે તેના બદલામાં માત્ર આ ગાય બચે એવી તને પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા હોય તો (સાંભળ), હે પ્રજાના નાથ ! તું જીવતો છે તો (તારી) પ્રજાને પિતાની માફક વિદ્નોમાંથી બચાવે છે-તાર્પર્ય તારા જીવવાથી પ્રાણીઓ પ્રત્યે વધારે દયા થાય છે અને થશે.

(48) Oh Lord of people! if you are so compassionate as to lose your life for the sake of this single cow, remember that if you are alive, you will always protect your subjects as their father from all their troubles.

अथैकधेनोरपराधचण्डादुरोः कृशानुप्रतिमाद्विभेषि ।
शक्योऽस्य मन्युर्भवता विनेतुं गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोष्णीः॥४९॥

પદ્યછેદ:-અથ=વળી. એક ધેનુઃ યસ્ય સઃ એકધેનુઃ તસ્માત્ એક ધેનોઃ=એક ગાય વાળા (ગુરુ) થી. અપરાધે ચણ્ડઃ-અપરાધચણ્ડઃ-તસ્માત્ અપરાધચણ્ડાત્=અપરાધથી થતા ઉગ્રપણાથી. ગુરોઃ ગુરુથી. કૃશાનુઃ પ્રતિમા યસ્ય સ કૃશાનુપ્રતિમઃ તસ્માત્ કૃશાનુપ્રતિમાત્=અગ્નિના જેવી મૂર્તિ-વાળા ગુરુથી. વિભેષિ=તું બીએ છે. અસ્ય (ગુરોઃ) મન્યુઃ=આ ગુરુના ક્રોધને. ભવતા વિનેતું શક્યઃ=તારા વડે દૂર કરવાને શક્ય-તારાથી દૂર કરી શકાય એવું. સ્પર્શયતિ इति સ્પર્શયન્ તેન સ્પર્શયતા=પ્રતિપાદયતા=આપતા એવા (આ શબ્દ ભવતાનું વિશેષણ છે). કોટયઃ એવ કોટિશઃ

તાઃ (કોટિપ્રમાણાઃ)=કરોડો. ગાઃ=ધેનુઃ=ગાયોને. ઘટાઃ इव ऊधसिं
(આઉ અગર અડાણુ.) યાસામ્ તાઃ ઘટોઘ્ન્યઃ તાઃ ઘટોઘ્નીઃ (નદીના
જેવા રૂપ છે). ઘડા જેવા જેના આઉ છે એવી (ગાયો) ને.

અર્થ—(સિંહ આગળ બોલ્યો કે હે દિલીપ !) એક ગાયવાળા,
અપરાધથી ઉગ્ર થાય એવા તથા અશિના જેવી ઉપમાવાળા ગુરૂ (વસિષ્ઠ)થી
(જો કદાચ) તું ડરતો હો તો, ઘડા જેવા આઉવાળી કરોડો ગાયને આપતા
એવા તુંથી આ ગુરૂના કોપને દુર કરી શકાય એવું છે. એટલે એકને બદલે
આવી કરોડો ગાયો ગુરૂને આપીશ તો ગુરૂનો કોપ શમી જશે—તાત્પર્ય—આ
ગાયને બચાવવાની વાત છોડી તારા દેહનું રક્ષણ કર.

(49) But if you are afraid of meeting with the great
displeasure of your Guru, who is the very image of fire and
who will be undoubtedly enraged by the loss of his single cow,
—but—it is, in every way, within your reach to quiet his wrath
by presenting him crores of cows, whose udders are ample and
full like jugs.

तदक्ष कल्याणपरम्पराणां, भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहम् ।
महीतलस्पर्शनमात्रभिन्न, मृद्वं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ॥५०॥

પદ્મ-છેદઃ—તત્=તે કારણથી. આત્મદેહમ્ રક્ષ=તારા દેહનું રક્ષણ
કર. કલ્યાણાનામ્ પરમ્પરાઃ કલ્યાણપરમ્પરાઃ—તાસામ્ કલ્યાણપરમ્પરાના
મંગલસંતતીનાં=મંગળના એટલે સુખના પ્રવાહના. શુનક્તિ ઇતિ ભોક્તા
તમ્—ભોક્તારમ્=ભોગવનાર. ઊર્જઃ (બલમ્) અસ્તિ અસ્ય સઃ ઊર્જસ્વલઃ તમ્
ઊર્જસ્વલમ્=બળવાન (શરીર) ને. મહાઃ તલં મહીતલં—મહીતલસ્ય સ્પર્શનમ્
एव—મહીતલસ્પર્શનમાત્રમ્—તેન ભિન્નં—મહીતલસ્પર્શનમાત્રભિન્નમ્=માત્ર ફેર
એટલોજ છે કે આ પૃથ્વી ઉપર છે. ऋद्धं राज्यं=સમૃદ્ધિવાળું રાજ્ય.
इन्द्रस्य इदं ऐन्द्रम् तत् ऐन्द्रम्. ऐन्द्रम् पदम्=ઈંદ્રપદ. आहुः=લોકો
કહે છે કે.

અર્થ—આ તારો બળવાન દેહ કે જે કલ્યાણોની પરંપરાને ભોગવનાર
છે એટલે એ શરીર હશે તો ઘણું કલ્યાણકારી (મંગળ) કાર્ય થશે માટે તે
દેહનું તું રક્ષણ કર; વિદ્વાન પુરુષો કહે છે કે તારું રાજ્ય ઈંદ્રના રાજ્ય જેવું
સમૃદ્ધિવાળું છે માત્ર ફેર એટલોજ છે કે આ તારું રાજ્ય પૃથ્વી ઉપર છે

(અને ઇંદ્રનું રાજ્ય સ્વર્ગમાં છે)-તાત્પર્ય-કદાચ તારા મનમાં એવી ઇચ્છા હોય કે ‘ ધર્મને માટે દેહને ત્યાગ કરીને ઇંદ્રપદને પામું ’ તો તારૂં રાજ્ય ઇંદ્રના જેવુંજ સમૃદ્ધિવાળું છે માટે તેવા કારણથી પણ તારે ગાયને માટે મરવું જોઈએ નહીં.

(50) Oh King! (if you are satisfied with these words of mine), protect your body which is strong and stout and with which you enjoy pleasures of this world; your prosperous kingly power is said to be equal to that of Indra only with this difference that your sway is on the surface of the earth.

एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे, प्रतिस्वने नास्य गुहागतेन ।
शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः, प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ॥५१॥

પદ્મચંદ્ર:-एतद् परिमाणं यस्य तत् एतावत्=એટલુંજ ઉક્ત્વા=કહીને.મૃગેન્દ્રે વિરતે=સિંહે મૌનીભૂતે=સીંહ ચુપ થયો છતાં. અસ્ય (સિંહસ્ય)=આ સિંહના. ગુહામ્ ગતઃ ગુહાગતઃ તેન ગુહાગતેન=કન્દરાસ્થિતેન=ગુહામાં ગયેલા (પડધા)થી. પ્રતિસ્વનેન=પ્રતિશબ્દેન=પડધાથી. પડધ-દાથી. શિલોચ્ચયઃ અપિ=પર્વત પણુ. ક્ષિતિપાલં=રાજને. ઉચ્ચૈઃ=ઉંચે સાદેથી, મોટા અવાજથી. પ્રીત્યા=પ્રીતિથી. તમ્ એવ અર્થમ્=તેજ અર્થને. અભાષત इव=જાણે કહેતો હોય તેમ.

અર્થ-(કવિ કહે છે કે) આટલુંજ બોલીને સિંહ મૌન રહ્યો છતાં, ગુફામાં ગએલા તેના અવાજના પડધાથી-પડધદાથી પર્વત પણુ જાણે તે રાજને ઉંચા અવાજથી અને પ્રીતિથી એવાજ અર્થનું કાંઈ કહેતો હોય (તેમ જણાતું હતું). આ શ્લોક એવું સુચવે છે દિલીપે સૌનો અથાગ પ્રેમ પ્રાપ્ત કર્યો હતો તેથી તે લાંબુ આયુષ્ય લોગવે એવી સૌની ઇચ્છા હતી.

(51) Having said this, the lion became quiet; but the echoes of his voice resounded in the caves; consequently the mountain also loudly repeated the same request to the King with great pleasure as it were.

निशम्य देवानुचरस्य वाचं, मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या, निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः॥५२॥

૫૬૨છેદ:-દેવસ્ય અનુચરઃ દેવાનુચરઃ તસ્ય દેવાનુચરસ્ય=દેવના અનુચરનું એટલે સિંહનું. વાચં (વાર્ણી) નિશમ્ય (શ્રુત્વા)=વાણી સાંભળીને. મનુષ્યાણામ્ દેવઃ મનુષ્યદેવઃ=રાજા=રાજા. પુનઃ અપિ ઉવાચ=ફરીથી પણ બોલ્યો. તેન(સિંહેન) અધ્યાસિતમ્-(દબાણુ, ભાર) તદધ્યાસિતમ્-તદધ્યાસિતેન કાતરે (ગરીબ, દીન) અક્ષિણી (નેત્રે) યસ્યાઃ સા-તદધ્યાસિતકાતરાક્ષી-તયા-તદધ્યાસિતકાતરાક્ષ્યા=તેના (સિંહના) દબાણુથા જેની આંખો ગરીબ બની ગઇ છે એવી (ગાય) થી. નિરીક્ષયેતિ નિરીક્ષમાણઃ=જેવાતો એવો રાજા. સુતરાં દયાલુઃ=અત્યંત દયાળુ એવો રાજા.

અર્થ—સિંહના દબાણથી જેની આંખો ગરીબ અગર દીન બની ગઇ હતી એવી ગાયથી નિહાળાતો (એવી ગાય જેના સામું જોઇ રહી છે એવો) અને અત્યંત દયાળુ તે દિલીપ રાજા, દેવના અનુચર (સિંહ) નું બોલતું સાંભળીને ફરીથી પણ (તેના પ્રત્યે) બોલ્યો—(સિંહે દિલીપને ધર્મ ચુકાવવા પ્રયત્ન કર્યો તેનો જવાબ હવે દિલીપ આપે છે. કયા કારણથી હજી સુધી દિલીપનું નામ અમર રહ્યું તે કારણનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે.)

(52) Having heard the speech of the servant of Shiva, King Dilipa, being moved mightily on account of the timid appearance of the cow under grasp of the lion, spoke again.

ક્ષતાત્કિલ ત્રાયત ઇત્યુદગ્રઃ, ક્ષત્રસ્ય શદ્દો ભુવનેષુ રૂઢઃ ।

રાજ્યેન કિં તદ્વિપરીતવૃત્તેઃ, પ્રાણૈરુપક્રોશમલ્મિસૈર્વા ॥૫૩॥

૫૬૨છેદ:-કિલ્લ=ખરેખર. ક્ષતાત્ (નાશમાંથી) ત્રાયતે (રક્ષણ કરે છે) ઇતિ ઉદગ્રઃ (ઉંચા પ્રકારનો) ક્ષત્રસ્ય (ક્ષત્રવર્ણસ્ય) શદ્દઃ=નાશમાંથી જે રક્ષણ કરે છે તે 'ક્ષત્ર શબ્દ' ઉંચા પ્રકારનો (છે). ભુવનેષુ=ત્રણ લોકમાં. રૂઢઃ=પ્રસિદ્ધ. તસ્ય શદ્દસ્ય તે શબ્દની. વિપરીતા વૃત્તિઃ યસ્ય સઃ તદ્વિપરીતવૃત્તિઃ તસ્ય તદ્વિપરીતવૃત્તેઃ=તે શબ્દની ઉલટી રીતિથી, એટલે નાશથી કોઇને ન બચાવવાનો ધર્મ ચૂકીએતો રાજ્યેન કિમ્=રાજ્ય હોય તોપણ કાંઇ કામનું નથી. ઉપક્રોશેન(નિંદાથી) મલીમસાઃ (મલીન થયા છે) પ્રાણાઃ-ઉપક્રોશમલ્મિસાઃ પ્રાણાઃ-તૈઃ-ઉપક્રોશમલીમસૈઃ પ્રાણૈઃ=નિંદાથી મલીન થએલા પ્રાણોથી (પણ શું !) વા=અથવા.

અર્થ—(દ્વિતીય કહે છે કે) ત્રણ લોકમાં એટલી વાતો પ્રસિદ્ધ છે કે નાશમાંથી અગર લયમાંથી જે રક્ષણ કરે છે તે ‘ક્ષત્ર’ નામનો ઉગ્ર શબ્દ છે (ક્ષત્રીય શબ્દ) છે—એટલે લયમાંથી રક્ષણ કરવું એ ક્ષત્રીયનો પરમ ધર્મ છે એવું ત્રણે લોક જાણે છે (છતાં) તે શબ્દનું વીપરીત થતું હોય એટલે તે ક્ષત્રીય ધર્મ ન સચવાતો હોય તો (અમારે) રાજ્યથી અગર નિંદાથી મલીન થએલા પ્રાણોનું ‘પણ પ્રયોજન નથી—તાત્પર્ય ધર્મની રક્ષા કરવા ઇચ્છનારે રાજ્ય અગર દેહના સુખમાં મમત્વ રાખી શકાય નહીં—પહેલો ધર્મ અને પછી દેહ અને દેહને લાગતાં વળગતાં સુખ—સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય તોજ આવા ઉમદા વિચારો સ્ફુરી શકે.

(53) It is known throughout the world that ‘to protect others from a wound’ is the glorious privilege of a Kshatriya. What is the good of my sovereignty of the world or of my life which is darkened with disgrace if I act in opposition to the spirit of that privilege.

કથં નુ શક્યોऽનુનયો મહર્ષેર્વિશ્રાણનાચ્છાન્યપયસ્વિનીનામ્ ।
 इमामनूनां सुरभेस्वोहि, रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्याम् ॥૫૪॥

પદરચ્છેદ:-કથં નુ શક્યઃ=તે કેમ અને ! મહાજ્ઞાસૌ ઋષિશ્ચ મહાર્ષિઃ તસ્ય મહર્ષેઃ=માહા ર્ષિની. અનુનયઃ=ક્રોધાપનયઃ=પ્રસન્નતા. અન્યાશ્વતાઃ પયસ્વિન્યશ્ચ-અન્યપયસ્વિન્યઃ તાસામ્ અન્યપયસ્વિનીનામ્-અન્યદોગ્ધ્રીનામ્ ઉત્તમ દુધવાળી ગાયોના. વિશ્રાણનાત્=દાનાત્=દાનથી. અમામ્ અવેહિ=આ ગાયને જાણુ. સુરભેઃ=સુરભી એટલે કામધેનુથી. ન કનાઈતિ અનૂના તામ અનૂનાં=ઉણી અથવા હલકી. રુદ્રસ્ય ઓજઃ રુદ્રૌજઃ-તયા-રુદ્રૌજસા=સદાશિવના પ્રભાવથી. તુ=પણુ. ત્વયા પ્રહૃતં=તારાથી થએલો પ્રહાર. અસ્યામ્=આ ગાય વિષે.

અર્થ—(દ્વિતીય આગળ કહે છે કે) બીજી ઉત્તમ દુધવાળી ગાયોના દાનથી મોટા ર્ષિ (વસિષ્ઠ ગુરુ)ની પ્રસન્નતા કેમ અને ? (તું આ ગાયને એક સાધારણ ગાય સમજતો હોઈશ પણ) આ ગાયને કામધેનુના કરતાં હલકી ન ગણીશ, માત્ર સદાશિવના પ્રતાપથી તે આ (સમર્થ) ગાયને દુઃખ દીધું છે—એટલે સદાશિવનો પ્રતાપ ન હોય તો તું કંઈ પણ કરી શકે એવું નથી.

(54) It is impossible to be free from the anger of the great sage by giving other cows. Know that this cow is not, in any way, inferior to Kam-dhenu; you have been able to attack her only through the influence of God Shiva.

સેયં સ્વદેહાર્પણનિષ્ક્રયેણ, ન્યાયા મયા મોચયિતું ભવત્તઃ ।
ન પારણા સ્યાદ્વિહતા તવૈવં, ભવેદલુપ્તશ્ચ મુનેઃ ક્રિયાર્થઃ ૫૫

પદ્મદેહઃ-સા ઇયં સેયં=તે આ ગાય. સ્વસ્ય દેહઃ સ્વદેહઃ-સ્વદેહસ્ય અર્પણમ્ સ્વદેહાર્પણમ્-સ્વદેહાર્પણં એવ નિષ્ક્રયઃ-સ્વદેહાર્પણનિષ્ક્રયઃ તેન સ્વદેહાર્પણનિષ્ક્રયેણ=પોતાનો દેહ અર્પણ કરવા રૂપી મૂલ્યથી. ભવત્તઃ=તારી પાસેથી. મોચયિતું=છોડાવવાને માટે. મયા=મારાથી. ન્યાયાત્ અનપેતા (યુક્ત)-ન્યાયા=ન્યાયથી યુક્ત (તે ગાય). એવં=એમ કરવાથી. તવ પારણા=તારા પારણા, તારૂં ભોજન. વિહતા (નષ્ટા) ન સ્યાત્=નાશ નહીં થાય. ચ=અને મુનેઃ=મુનિ વસિષ્ઠનું. ક્રિયા એવ અર્થઃ ક્રિયાર્થઃ=ક્રિયા. ન લુપ્તઃ અલુપ્તઃ=લોપ. ન ભવેત્=નહીં થાય.

અર્થ—(દિલીપ આગળ કહે છે કે) મારા પોતાના દેહનું મૂલ આપીને, તારી પાસેથી હું આ ગાય છોડાવું તો તે ગાય મને ન્યાયથી મળી (એવું માની શકું); એમ કરવાથી તારા પારણાનો એટલે ભોજનનો નાશ નહીં થાય અને વસિષ્ઠ મુનીની ક્રિયાનો લોપ (પણ) નહીં થાય—તારા પારણાનું કાર્ય મારા દેહથી સરશે અને વસિષ્ઠની ક્રિયાનું કાર્ય ગાયની હૈયાતીથી ચાલુ રહેશે. તાત્પર્ય તારૂં, ગાયનું અને શુરૂં કાર્ય થતું હોય તો મારા દેહની ઠર-ઠાર મારે નજ કરવી જોઈ એ.

(55) Therefore I am quite right in asking you to make this cow free by accepting my body as the cost of the cow, in which case, you shall have your food and the ceremonies of the sage will continue.

भवानपीदं परवान्वेति, महान्हि यत्नस्तव देवदारौ ।
स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे, विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ५६

પદ્મછેદઃ—ભવાન્ પૈરવાન્=આપ કે જે પરાધીન છો—નોકર છો તે. અપિ=પણ. इदं अवैति=આ વાતને જાણો છો. हि=કારણે. तव महान् यत्नः=તારો મહાન્ યત્ન છે. देवदारौ=દેવદારના વૃક્ષમાં એટલે શંકરની આજ્ઞા પ્રમાણે દેવદારની રક્ષા કરવામાં. नक्षतः अक्षतः तेन अक्षतेन=નહીં હણાયેલા. स्वयं अक्षतेन=પોતે કે જે હણાયો નથી તેનાથી. स्यात्तुम् न शक्यम्=ઉભા રહેવું ન બની શકે. नियोजितः अग्रे=ધણી અગર શેઠ અગર ગુરૂના સમક્ષ. रक्षितुम् योग्यं रक्षयं=જે રક્ષણ કરવા લાયક છે તેને અગર તેનો. विनाश्य=નાશ કરાવીને.

અર્થ—(દ્વિતીય સેવાધર્મ—નોકરધર્મનું જ્ઞાન કરાવે છે) (સદાશિવની આજ્ઞા પ્રમાણે) આ દેવદારની રક્ષા કરવામાં આપનો મહાન્ પ્રયત્ન છે તેથી આપ કે જે પરાધીન છો તે આ વાતને (એટલે મારા પરાધીનપણાને અગર મારા સેવકના ધર્મને) જાણો છો—સમજો છો—એટલે સેવકના ધર્મ સળધી કાંઈ વધારે બોલતો નથી—એટલુંજ કહી છઉં કે—જે સ્ત્રીજ રક્ષણ કરવા લાયક હોય તેનો નાશ કરાવીને અને પોતે સહી સલામત રહીને, ધણીની સમક્ષ ઉભા રહેવું બની શકે એવું નથી—તાત્પર્ય રક્ષણ કરવા લાયક સ્ત્રીજના રક્ષણાર્થે આપણા દેહનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે વ્યાજબી છે.

(56) King Dilipa said, “you are also a servant and guarding this Deva-daru tree with great care, therefore you can easily understand that it is difficult for a servant to stand before his master, himself unhurt, when the thing entrusted to him is destroyed.

किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं, यशःशरीरे भव मे दयालुः ।

एकान्तविध्वंसिषु मद्दिधानां, पिण्डेष्वनास्थाखलुभૌતિકેષુ ५७

પદ્મછેદઃ—કિમ્ અપિ ચેત્. ભલે કદાચ. ન હિંસ્યઃ અહિંસ્યઃ=ન હણવા લાયક. અહં તવ મતઃ મને તું (ન હણવા લાયક) માનતો હોય (તો.) મે મારા. यशः एव शरीरं यशःशरीरं तस्मिन्-यशः शरीरे=યશ રૂપી શરીરમાં—મારી કીર્તિમાં. दयालुः=કારુણિકઃ=દયાવાળો. भव=થા. एकान्तम् (अवश्य) विध्वंसन्ते (नाश पावनारा છે) इति एकान्तविध्वंसिनः तेषु—एकान्तविध्वंसिषु=અવશ્ય

નાશ પામનાર (શરીરો) માં. ભૂતાનામ્ વિકારાઃ ભૌતિકાઃ તેષુ મીતિકેષુ
=પંચ મહાભૂતના. પિંડેષુ=શરીરોમાં. મમ્ એવં વિધા (પ્રકાર, રીતભાત,
વિચાર) યેષામ્ તે મદ્વિધાઃ તેષામ્-મદ્વિધાનાં=મારા જેવા વિચાર જેમને
હોય તેમને ન આસ્થા इति અનાસ્થા=અશ્રદ્ધા.

અર્થ—(દિલીપ આગળ કહે છે કે) ભલે કદાચ તારા મત પ્રમાણે હું
હણવા લાયક ન હોઉં તો, મારા યશ શરીરમાં તું દયાળુ થા—એટલે જે પ્રકારે
મારો ધર્મ અને કીર્તિ વધે તેમ કર—(તાત્પર્ય—માફે શરીર બચે અને આ
ગાય મરી જાય તો મારો ધર્મ અગર મારી કીર્તિ નાશ પામશે.)—હું તને
સત્ય કહું છઉં કે મારા જેવા જ વિચારના પુરૂષોને, અવશ્ય નાશ થનારા
પંચમહાભૂતના આ શરીરોમાં શ્રદ્ધા હોતી નથી—તાત્પર્ય—ઉંચા વિચારના માણસો
મરણથી ડરતા નથી પણ ધર્મથી અગર આબરૂથી ડરે છે.

(57) If I am considered (by you) unworthy to be killed,
better be kind to avoid injury to my fame (lit=my body made
of fame); for, truly speaking, men of my type have no confidence
in bodies made of earth and other elements and (which are)
undoubtedly perishable.

સમ્બન્ધમાભાષણપૂર્વમાહુ, વૃત્તઃ સ નૌ સંગતયોર્વિનાન્તે ।

તજ્ઞૂતનાથાનુગ નાર્હસિ ત્વં, સમ્બન્ધિનો મે પ્રણયં વિહન્તુમ્૫૮

૫૮૨છેઠઃ—સમ્બન્ધમ્=સહ્યમ્=મિત્રતા. આભાષણમ્ પૂર્વં યસ્મિન્
સઃ આભાષણપૂર્વઃ તમ્ આભાષણપૂર્વઃ=જેમાં પ્રથમ વાતચિત હોય તેવી
(મિત્રતા). આહુઃ=એણે વિદ્વાનો કહે છે. સઃ=સઃ સમ્બન્ધઃ=તે મિત્રતા.
વનસ્ય મધ્યે=વનાન્તે=વનમાં. નૌ સંગતયોઃ=આપણા મેળાપની વૃત્તઃ=
જાતઃ થઈ છે. તત્=તે કારણથી. ભૂતાનામ્ નાથઃ ભૂતનાથઃ તસ્ય અનુગઃ
(અનુગચ્છતિ इति અનુગઃ=સેવક) ભૂતનાથાનુગઃ તત્ સંબુદ્ધૌ હે ભૂતનાથા-
નુગ ! =હે સદાશિવના સેવક ! સમ્બન્ધઃ અસ્તિ અસ્ય इति સમ્બન્ધી—તસ્ય
સમ્બન્ધિનઃ=સંબંધ રાખનાર—મિત્રના. મે=મારા. મે સમ્બન્ધિનઃ પ્રણયં
(વિનંતી)=હું કે જે (તારો) મિત્ર છઉં તેની વિનંતીને. વિહન્તુમ્=
હણવાને, ના કબુલ કરવાને. ત્વં ન અર્હસિ=તને ધટતું નથી.

અર્થ—(દિલીપ આગળ કહે છે કે) વિદ્વાનોનું એવું કહેવું છે કે મીત્રતાની પૂર્વે વાત ચીતચાચ છે—એટલે પહેલી વાતચીત થાય અને પછી મીત્રતા થાય છે—વનના મધ્ય ભાગમાં આપણા મેળાપથી આ સમ્બન્ધ (મીત્રતા) થયો છે એટલે હવે મારે અને તારે મીત્રતા થઇ છે તે કારણથી હે સદાશિવના સેવક ! હું કે જે તારો મીત્ર છઉં તેની વિનંતીને નહીં કષ્ટિલ રાખવાનું તને ઘટતું નથી—ગાયને બદલે મારા દેહને સ્વીકાર એવી જે મારી વિનંતી છે તે તારે કષ્ટિલ રાખવી જ પડશે.

(58) They say that friendship springs up after the exchange of a few words. Our friendstep has resulted from our meeting in the midst of this forest; therefore, Oh follower of Shiva! it does befit you, not to refuse this request of mine who have become your friend.

તથેતિ ગામુક્તવતે દિલીપઃ, સઘઃ પ્રતિષ્ઠ્મભવિમુક્તવાહુઃ ।

સ ન્યસ્તશસ્ત્રો હરયે સ્વદેહ, મુપાનયત્પિણ્ડમિવામિષસ્ય ॥૫૧॥

પદ્મછેદઃ—તથા इति गाम्=‘ બહુ સાહે ત્યારે ’ એવી વાણીને. ;
 उवाच इति उक्तवान् तस्मै=उक्तवते=બોલતા. હરये=सिंहाय=સિંહ પ્રત્યે.
 दिलीपः=दिलीप. सघः=तत्क्षण=તુરંતજ. प्रतिष्ठम्भात् विमुक्तौ बाहू यस्य
 सः=प्रतिष्ठम्भविमुक्तबाहुः=અટકાવથી જેના હાથ મુક્ત થયા છે એવો
 दिलीप=अत्यार सुधी જેના હાથ ધનુષ્યને ચોંટી ગયા હતા અને હવે મુક્ત
 થયા તે દિલીપ. सः=ते दिलीप. न्यस्तानि शस्त्राणि येन सः न्यस्तशस्त्रः=જેણે
 બાણ ફેંકી દીધા છે તે (દિલીપ). आमिषस्य पिण्डम् इव=માંસના પિંડની
 भाङ्क. स्वस्य देहः स्वदेहः तम् स्वदेहम्=પોતાના દેહને. उपानयत्=(उप+
 आ+न) अर्पण કરતો હતો.

અર્થ—(કવિ કહે છે કે દિલીપની આવી ઉત્તમ દ્રઢતા જોઇને) “ બહુ સાહે ત્યારે ” એટલે ‘ તારે ગાયને બચાવવી હોય તો તું તૈયાર થા ’ એવી વાણી બોલતા સિંહની સમક્ષ—સિંહ પ્રત્યે—દિલીપ કે જેના હાથ (હમણાંજ—આ પ્રમાણે—દ્રઢ સંકલ્પ સંભળાવ્યા પછી) બંધનમાંથી મુક્ત થતા હતા તથા જેણે (સદાશિવની સત્તાને માન આપીને) હથીઆરનો ત્યાગ કર્યો હતો—ધનુષ્ય બાણ હેઠાં મૂકી દીધાં હતાં તે દિલીપ, માંસના પિંડાની માફક પોતાના દેહને અર્પણ કરતો હતો—મરવા માટે તૈયાર થઇને સિંહની સામે ઉભો રહ્યો હતો.

(59) The lion replied, "So be it." On hearing this, Dilipa's arms were soon free from the hold. He laid down his arms (weapons) and presented to the lion his body, as if, it were a lump of flesh.

તસ્મિન્ક્ષણે પાલાયિતુઃ પ્રજાના, મુત્પશ્યતઃ સિંહનિપાતમુગ્રમ્ ।
અવાહુસ્વસ્યોપરિ પુષ્પવૃષ્ટિઃ, પપાત વિદ્યાધરહસ્તમુક્તા ॥૬૦॥

૫૬૨૬૦૬:-તસ્મિન્ક્ષણે=તે સમયે. પ્રજાનામ્=પ્રજાના. પાલયિતિ इति પાલયિતા-તસ્ય પાલાયિતુઃ=પાળનારના એટલે રાજાના. સિંહસ્ય નિપાતઃ સિંહનિપાતઃ તમ્-સિંહનિપાતમ્=સિંહનું પોતા તરફ કુદી પડતું તેને. પ્રમ્=ભયં કર. (તે નિપાતમ્નું વિશેષણ છે). ઉત્પશ્યતિ इति ઉત્પશ્યન્ તસ્ય ઉત્પશ્યતઃ=જેણે કરનાર (દિલીપ) ના. અવાહુસ્વં यस્ય સઃ અવાહુસ્વઃ તસ્ય-અવાહુસ્વસ્ય=જેણે પોતાનું મુખ નીચું રાખ્યું છે તે દિલીપના. ઉપરિ=ઉપર. વિદ્યાધરાણામ્ હસ્તાઃ વિદ્યાધરહસ્તાઃ તૈઃ મુક્તા-વિદ્યાધરહસ્તમુક્તા=વિદ્યાધરના હાથમાંથી મુકાએલી (પુષ્પ વૃષ્ટિ). પુષ્પાણામ્ વૃષ્ટિઃ પુષ્પવૃષ્ટિઃ=પુષ્પનો વરસાદ. પપાત=પડતી હતી.

અર્થ—(કવિ કહે છે કે) તે ક્ષણે, પ્રજાનું પાલન કરનાર તથા સિંહના પોતા પ્રત્યે ભયં કર કુદકાની (વાટ) જેતા તથા જેનું મુખ નીચું હતું એવા દિલીપના ઉપર વિદ્યાધરના હાથથી થએલી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ-તાત્પર્ય શરીરમાં મમતા નહીં રાખનાર પુષ્પથી પુળાય છે એવા ભાવનું સૂચન થયું.

(60) At that moment, showers of flowers, scattered by the hands of Vidyadharas, fell upon Dilipa (from the sky), who was the protector of his subjects and was expecting the fatal spring of the lion, with his face looking downwards.

उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं, वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
इदर्श राजा जननीभिव स्वां, गामग्रतः प्रस्त्राविर्णी न सिंहम्॥६१॥

૫૬૨૬૦૬:-હે વત્સ ઉત્તિષ્ઠ=' હે બાળક ઉભો થા. ' इति એ આજ્ઞા. અમૃતમ્ इव આચરતિ इति અમૃતાયમાનં=અમૃતના જેવી. વચઃ=શાળી. ઉત્થિતમ્=ઉત્પન્ન થએલી (વાણી). નિશમ્ય=સંભળીને. ઉત્થિતઃ સન્=દિલીપ ઉભો થતાં; ઉચ્યું જેતાં. રાજા इदर्श ગામ્=રાજાએ

ગાયને જોઈ. સ્વામ્ જનનીમ્ ઇવ=જાણે પોતાની માતા હોય તે પ્રમાણે. અગ્રતઃ=સન્મુખ, મુખ આગળ. પ્રસ્રવઃ અસ્તિ અસ્યાઃ સા પ્રસ્રવિણી તામ્-પ્રસ્રવિણી=દુધ જરતી (તે ગાય) ને. ન સિંહમ્=સિંહને જોયો નહીં.

અર્થ—‘ હે બાળક ઉભો થા ’ એવી અમૃતના સરખી ઉત્પન્ન થએલી વાણીને સાંભળીને દિલીપ (પણુ) ઉઠ્યો—ઉંચુ મુખ કર્યું. (તે વખતે) તે રાજાએ જાણે પોતાની મા હોય તેવી દુધ જરતી ગાયને સન્મુખ જોઈ—પણુ સિંહને (જોયો) નહીં. તાત્પર્ય—ગાયે પોતાની માયાને સંકેલી લીધી.

(61) On hearing the words, ‘ Rise up, my son ! ’ sweet like nectar, the King raised his head and saw, instead of the lion, the cow standing before him, her milk streaming out from affection, as if, she was his own mother.

તમ્ વિસ્મિતં ધેનુરુવાચ સાધો, માયાં મયોદ્જાવ્યપરીક્ષિતોઽસિ ।
ઋષિપ્રભાવાન્મયિનાન્તકોઽપિ, પ્રમુઃ પ્રહર્તું કિમુતાન્યહિંસાઃ૬૨

પદ્મછેદઃ.—તમ્ વિસ્મિતં=આ પ્રમાણે વિસ્મિત થએલા તે રાજાને અથવા રાજા પ્રત્યે. ધેનુઃ ઉવાચ=ગાય બોલી. હે સાધો=હે સાધુ પુરૂષ ! માયાં ઉદ્જાવ્ય=માયાને પેદા કરીને. મયા પરીક્ષિતઃ અસિ=મારાથી તારી પરિક્ષા થઈ છે (પરીક્ષા સંજાતા અસ્ય સ પરીક્ષિતઃ). ઋષેઃ પ્રભાવઃ ઋષિપ્રભાવઃ તસ્માત્ ઋષિપ્રભાવાત્=રૂષિના તેજમય જીવનથી. મયિ=મારામાં. અન્તકઃ (મોત અગર કાળ) અપિ મયિ પ્રહર્તુમ્ ન પ્રમુઃ (સમર્થ)=કાળ પણ મને મારવા સમર્થ નથી. કિમ્ ઉત (ત્યારે ?) અન્યહિંસાઃ=ત્યારે સિંહ આદિ હિંસક પ્રાણીઓનું જોર શું ! અન્યે ચતે હિંસાઃ અન્યહિંસાઃ=બીજા હિંસક પ્રાણીઓ.

અર્થ—(આ દેખાવથી) વિસ્મય પામેલા તે રાજા પ્રત્યે ગાય બોલી કે ‘ હે સજ્જન પુરૂષ ! મેં માયા ઉપજાવીને તારી પરિક્ષા કરી છે. રૂષિના પ્રભાવથી કાળ પણ મને મારવાને સમર્થ નથી તો બીજા હિંસક પ્રાણીઓ તો શું ! ’

(62) The cow thus spoke before the wondering King, “Oh, my good man ! I invented that illusion and tested you. I also let you know that owing to the influence of the sage, even death has no power to strike at me then what to speak of other beasts of prey.

દિલીપ-પરિક્ષા-પ્રસંગ સમાપ્તમ્.

મક્ત્યા ગુરૌ મય્યનુકમ્પયા ચ, પ્રીતાસ્મિ તે પુત્ર વરં વૃણીષ્વ ।
ન કેવલાનામ્ પયસાં પ્રસૂતિ, મવેહિ માં કામદુઘાં પ્રસન્નામ્ ૬૩

પદ્મછેદ્દ:-ગુરૌ મક્ત્યા=ગુરૂમાં લકિતથી. મયિ અનુકમ્પયા ચ=અને મારામાં દયાને લીધે. હે પુત્ર ! અહમ્ તે પ્રીતા અસ્મિ=હે પુત્ર હું તારા પ્રત્યે રાજી-પ્રસન્ન થઈ છઉં. વરં વૃણીષ્વ=વરદાન માગી લે. (વૃ+ની વિકરણ+સ્વ પ્રત્યય). કેવલાનામ્=માત્ર, ફક્ત. પયસાં પ્રસૂતિમ્=દુધની ઉત્પન્ન કરનારી. મામ્ ન અવેહિ=મને ન જાણ. (પણ) (અવેહિ-મામ્) કામદુઘાં પ્રસન્નામ્=મને પ્રસન્ન થએલી કામદુધા જાણ. કામાન્ દોઘિંશ્ચ ઇતિ કામદુધા તામ્ કામદુધામ્=કામદુધા.

અર્થ-હે પુત્ર ! ગુરૂ પ્રત્યેની (તારી) લકિત અને મારા પ્રત્યેની (તારી) દયા એ બેઉથી હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છઉં, તું વરદાન માગ. તું મને કેવળ દુધ આપનારી ગાય ન સમજીશ, પણ મને પ્રસન્ન થએલી કામદેવું સમજશે. તાત્પર્ય-પરિક્ષા માટે તૈયારી ન કરે, તે પરિક્ષામાં બેસે નહીં અને પરિક્ષામાં બેસવાની હિંમત ન કરે તે ઇનામની આશા પણ નજ રાખી શકે; તું હવે વરદાનનો અધિકારી થયો છે.

(63) I am pleased with your devotion to your preceptor and also with your compassion for me; you may, therefore, ask any boon, my son ! Do not know me a mere cow giving milk but a cow if propitiated, granting the fulfilment of all desires.

તતઃ સમાનીય સ માનિતાર્થી, હસ્તૌ સ્વહસ્તાર્જિતવીરશબ્દઃ ।
વંશસ્ય કર્તારમનન્તકીર્તિં, સુદક્ષિણાયાં તનયં યયાચે ॥ ૬૪ ॥

પદ્મછેદ્દ:-તતઃ=પછી. માનિતાઃ અર્થિનઃ યેન સઃ માનિતાર્થી=જેણે યાચકોને પુજ્યા છે તે દિલીપ. સઃ=તે દિલીપ. સ્વસ્ય હસ્તૌ સ્વહસ્તૌ=સ્વહસ્તાભ્યામ્ અર્જિતઃ 'વીર' ઇતિ શબ્દઃ યેન સઃ=સ્વહસ્તાર્જિતવીરશબ્દઃ=જે પોતાના બાહુબળથી વીર બન્યો છે એવો દિલીપ. હસ્તૌ સમાનીય=હાથ જોડીને, નમીને. યયાચે=માગતો હતો. વંશસ્ય કર્તારમ્=વંશના કર્તાને એટલે પુત્રને. અનન્તા કીર્તિઃ યસ્ય સઃ અનન્તકીર્તિઃ=તમ્-અનન્ત કીર્તિઃ=મોટી કીર્તિવાળા (પુત્ર) ને. સુદક્ષિણાયાં=સુદક્ષિણ રાણીમાં. તનયં=પુત્રને.

અર્થ—પછી જેણે યાચકને પુછ્યા છે એટલે મેં માગ્યા પદાર્થો આપ્યા છે તથા જે પોતાના બાહુ બળથી વીર બન્યો છે એવા દિલીપ, એક હાથ બેંધીને, ‘સુદક્ષિણ રાણીમાં, વંશનો કર્તા અને મોટી કીર્તિવાળો પુત્ર થાય.’ એવું વરદાન માગ્યું.

(64) Then the King who had granted the prayers of mendicants and had acquired the fame of a hero by the progress of his hands, folded both his hands and prayed for the birth of a son of infinite glory and the founder of his dynasty from Queen Sudakshina.

સંતાનકામાય, તથેતિ કામં, રાજે પ્રતિશ્રુત્ય પયસ્વિની સા ।
દુઘ્વા પયઃ પત્રપુટે મદીયં, પુત્રોપમુદ્ધક્ષેતિ તમાદિદેશ ॥૬૫॥

પદ્મછેદઃ—સંતાનં કામયતે इति સંતાનકામઃ તસ્મૈ સંતાનકામાય—સંતાનકામાય રાજે=સંતાનની કામનાવાળા રાજા પ્રત્યે. તથા કામમ્=તે =‘વરદાન માગવા પ્રભાણે થાઓ’ એવું. પ્રતિશ્રુત્ય=પ્રતિજ્ઞા=પ્રતિજ્ઞા કરીને અગર સંભળાવીને. સા પયસ્વિની (પ્રજાસ્તં પયઃ યસ્યાઃ સા પયસ્વિની)=તે ઉત્તમ દુધવાળી ગાય. તત્ આદિદેશ=તે રાજાને આજ્ઞા કરતી હતી. હે પુત્ર ! =હે પુત્ર સરખા દિલીપ ! મમ્ इदं—મદીયં—તત્ પયઃ =મારા આ દુધને. પત્રૈઃ નિર્મિતઃ પુટઃ—પત્રપુટઃ તસ્મિન્ પત્રપુટે=પડીયામાં. દુઘ્વા=દોહીને. ઉપમુદ્ધક્ષ इति=પાન કર અગર પીજ એવી (આજ્ઞા કરતી હતી).

અર્થ—‘જેવી તારી ઇચ્છા છે એમ થાઓ’ એવાં વચનો સંતાનની કામનાવાળા રાજા પ્રત્યે કહીને, તે ઉત્તમ દુધવાળી ગાય ‘હે પુત્ર ! પડીયામાં માફ દુધ દોહીને તું પી’ એવી આજ્ઞા (દિલીપને] કરતી હતી.

(65) The sacred cow of copious milk, after granting the desired boon to the King who earnestly longed for issue, directed him, “My son ! make a pot of leaves to milk me in and then drink its contents.”

वत्सस्य होमार्थविधेश्च शेष, मृषेरनुज्ञामधिगम्य मातः ।

औधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुं, पञ्चांशमुर्व्या इव रक्षितायाः६६

પદ૨છેદ:-હે માતઃ=હે મા ! વત્સસ્ય શેષમ્=વાછર ધાળ્યા પછી વધેલું તથા હોમઃ એવ અર્થઃ હોમાર્થઃ તસ્ય વિધેઃ હોમાર્થવિધેઃ હોમાર્થવિધેઃ શેષમ્=હોમની વિધિ થયા પછી બાકી રહેલું (દુધ). ઉપસિ (આઉમાં) ભવં-ઔધસ્યમ્=આઉમાં બનેલું એટલે દુધ. ઋષેઃ અનુજ્ઞામ્=રૂપિની આજ્ઞાને. અધિગમ્ય=પામીને અગર મેળવીને. તવ ઔધસ્યમ્=તારું દુધ. ઉપમોક્તુમ્ ઇચ્છામિ=પીવાને ઇચ્છુ છું. ઉર્વ્યાઃ રક્ષિતાયાઃ=રક્ષણ કરા એલી પૃથ્વીના. ષટ્તાંશમ્ ઇવ=છઠ્ઠા ભાગ તરીકે.

અર્થ—હે માત ! વાછર ધાળ્યા પછી તથા હોમની વિધિ થયા પછી બાકી રહેલું દુધ, જેમ રક્ષણ કરાએલી પૃથ્વીને છઠ્ઠા ભાગ [અમે લઈએ છઈએ] તેમ-એટલે છઠ્ઠા ભાગ જેટલું જ દુધ વસિષ્ઠ રૂપિની આજ્ઞા મેળવીને પીવાની હું ઇચ્છા રાખું છઉં-[આ સ્લોક દિલીપની પરિપૂર્ણ ખાનદાની તથા ગુરુભક્તિનું ભાન કરાવે છે.]

(66) The King replied, "Oh mother! I shall drink your milk with the permission of the sage after your calf is fed and the necessary quantity for sacrificial ceremony has been taken, in accordance with my custom to take only the sixth part of the produce of the earth, well protected by me.

इत्थं क्षितीशेन वसिष्ठधेनु, विज्ञापिता प्रीततरा बभूव ।

तदन्विता हैमवताञ्च कुक्षेः, प्रत्याययावाश्रममश्रमेण ॥ ६७ ॥

પદ૨છેદ:-इत्थं=આ પ્રકારે. क्षित्याः ईशः क्षितीशः तेन-ક્ષિતીશેન =રાજા=રાજાથી. वसिष्ठस्य धेनुः विज्ञापिता=પ્રાર્થના કરાએલી વસિષ્ઠની ગાય. अतिशयेन प्रीता इति प्रीततरा=સંતુષ્ટા=પ્રસન્ન, રાજી. बभूव=થઈ. तेन (दिलीपेन) अन्विता=દિલીપ સહિત-યુક્ત. हिमवतःअयं-हैमवतः तस्मात् हैमवतात्=હિમાલયની. कुक्षेः=गुहायाः=गुहाभांथी. आश्रमम् प्रति=आश्रम तर्ह. न श्रमः इति अश्रमः तेन अश्रमेण=श्रम रहितपक्षे એટલે આનંદથી -મોજામાં. आययौ=गच्छ.

અર્થ—આ પ્રકારે રાજાથી પ્રાર્થના કરાએલી વસિષ્ઠ ગુરૂની ગાય પ્રસન્ન થઈ અને તે દિલીપ રાજા સહિત હિમાલયની ગુફામાંથી, મુનિના આશ્રમ તરફ ઘણી જ મોજમાં ગઈ-આવી.

(67) The cow of Vasishtha, thus requested by the lord of the earth, was greatly pleased; and she, followed by the King, returned to the hermitage without fatigue from the valley of the mountain Himalaya.

તસ્યા: પ્રસન્નેન્દુમુખ: પ્રસાદં, ગુરુ નૃપાણાં ગુરવે નિવેદ્ય ।
પ્રહર્ષચિહ્નાનુમિતં પ્રિયાયૈ, શસંસ વાચા પુનરુક્તયેવ ॥ ૬૮ ॥

પદ્મછેદ:-તસ્યા: પ્રસાદં=ગાયે આપેલું વરદાન. પ્રસન્નશ્વાસૌ
ઇન્દુશ્ચ પ્રસન્નેન્દુ:-પ્રસન્નેન્દુ: ઇવ મુખં यस્ય સ:-પ્રસન્નેન્દુમુખ:=અંદરના જેવો
પ્રસન્ન મુખવાળો (દિલીપ). નૃપાણામ્ ગુરુ: =રાજાઓમાં મુખ્ય એવો
દિલીપ. ગુરવે નિવેદ્ય=ગુરૂને જણાવીને. પ્રહર્ષસ્ય ચિહ્નાનિ પ્રહર્ષચિહ્નાનિ-
તૈ: અનુમિત:-પ્રહર્ષચિહ્નાનુમિત: તમ્-પ્રહર્ષચિહ્નાનુમિતં=હર્ષના ચિન્હોથી
અનુમાન કરાતું (પ્રસાદં=વરદાન). પુનરુક્તયા વાચા ઇવ=મળે ફરીથી
કહ્યું હોય તેમ. પ્રિયાયૈ શસંસ=(આ બે શબ્દો પહેલાં 'પશ્ચાત્' શબ્દ છે
એમ સમજ લેવું) પછી તે દિલીપે તે વાત રાણીને કહી.

અર્થ—હર્ષના ચિન્હોથી અનુમાન કરાતું તે ગાયનું વરદાન અગર
વરદાન સળંધી વાત, અંદર સરખા પ્રસન્નમુખવાળા તથા રાજાઓમાં મુખ્ય
એવો દિલીપ રાજા, જાણે ફરીથી કહેતો હોય તેમ ગુરૂવસિષ્ઠને કહીને, પછી
(પોતાની) રાણીને (તે વરદાન સળંધી વાત) કહેતો હતો.

(68) The King of Kings whose face was as pleasant as moon, having informed his preceptor of the favour of the cow, narrated it to his queen in words which were a repetition, in as much as it was already guessed by the open marks of joy illuminating his face.

સ નન્દિનીસ્તન્યમનિન્દિતાત્મા, સદ્વત્સલો વત્સહુતાવશેષમ્ ।
પપૌ વસિષ્ઠેન કૃતામ્યનુજ્ઞઃ, શુભ્રં યશો મૂર્તમિવાતિતૃષ્ણઃ॥૬૯॥

૫૬૨છેઢ:-સઃ=દિલીપ. નિંદા સંજાતા અસ્ય इति निन्दितः-ન નિન્દિતઃ-અનિન્દિતઃ-અનિન્દિતઃ આત્મા यस્ય સઃ-અનિન્દિતાત્મા=જે નિંદાને પાત્ર નથી એવો દિલીપ. સત્તુ વત્સલઃ-સદ્વત્સલઃ=સત્પુરૂષોમાં પ્રીતિ-વાળો દિલીપ. વસિષ્ઠેન=વસિષ્ઠથી. કૃતા અભ્યનુજ્ઞા यस્ય સઃ-કૃતાભ્યનુજ્ઞઃ=આજ્ઞા કરાઈ છે એવો દિલીપ. સ્તને ભવં સ્તન્યમ્-નન્દિન્યાઃ સ્તન્યમ્-નન્દિનીસ્તન્યમ્=નન્દિની નામની ગાયના દુધને. વત્સશ્ચ હુતશ્ચ-વત્સહુતે-વત્સહુતયોઃ અવશેષં વત્સહુતાવશેષં=વાછડા ધાવ્યા પછી તથા હોમની કીયામાં જેટલું જોઈએ તેટલું વાપર્યા પછી બાકી રહેલા (દુધ) ને. શુભ્રં=સફેદ, ચોખ્ખું (દુધ). મૂર્તમ્=આકારવાળું, મૂર્તિમાન. યશઃ-શ્રેયશની પેઠે. અત્યંતં તૃષ્ણા यस્ય સઃ-અતિતૃષ્ણઃ અત્યંત તૃષ્ણાવાળો અથવા આતુર એવો દિલીપ. પૌ=પીતો હોતો.

અર્થ—દિલીપ કે જે નિંદાને પાત્ર નથી એટલે સ્તુતી પાત્ર છે તથા જે સત્પુરૂષોમાં પ્રીતિ રાખવાવાળો છે તથા જેને (દુધ પીવા માટે) વસિષ્ઠ શુરૂ તરફથી આજ્ઞા મળી ચૂકી છે તથા મૂર્તિમાન યશસ્વી દુધને પીવાને જે અતી આતુર છે તે દિલીપે, વાછડાના ધાવ્યા પછી તથા હોમની કીયામાં જેટલું જોઈએ તેટલું લીધા પછી બાકી રહેલું નન્દિની ગાયનું ચોખ્ખું-પવિત્ર દુધ પીધું.

(69) With the permission of Vasishtha the King whose life was uncensured throughout and who was respectful to the good, drank with great earnestness, the milk of the cow left after feeding the young calf and after furnishing the necessary amount for the sacrificial ceremony—the white milk which looked like his own fame incarnate.

પ્રાતર્યથોક્તવ્રતપારણાન્તે, પ્રાસ્થાનિકં સ્વસ્ત્યયનં પ્રયુજ્ય ।
તૌ દંપતી સ્વાં પ્રતિ રાજધાનીં, પ્રસ્થાપયામાસ વશી વસિષ્ઠઃ ૭૦ ॥

૫૬૨છેઢ:-પ્રાતઃ=પ્રાતઃકાળમાં. યથોક્તશ્ચ તત્ વ્રતશ્ચ-યથોક્ત વ્રતં (આગળ બતાવ્યું છે તે દિલીપે ધારણ કરેલું વ્રત)-યથોક્તવ્રતસ્ય પારણા-યથોક્તવ્રતપારણા-યથોક્તવ્રતપારણા-અન્ત-યથોક્તવ્રતપારણાન્તઃ-ત-

સ્મિન્-યથોક્તવ્રતપારણાન્તે=દિલીપે ધારણ કરેલા સદરહુ અગર ઉપર જણાવેલા વ્રતમાં છેવટનું ભોજન થતાં. પ્રસ્થાને ભવં પ્રાસ્થાનિકં તત્ પ્રાસ્થાનિકં=પ્રયાણ કાળે કહેલું. સ્વસ્તિ ઈયતે (મળે, પમાય) અનેન ઇતિ સ્વસ્ત્યયનં=જેનાથી કહ્યાણ મળે અગર થાય તે-એટલે શુભ આશીર્વાદ. પ્રયુજ્ય=આપીને. જાયા ચ પતિશ્ચ દંપતી. તૌ દંપતી=તે રાજા રાણીને. રાજઃ ધામી (નગરી) રાજધાની-તાં-રાજધાની-સ્વાં રાજધાનીં પ્રતિ=પોતાની રાજધાની તરફ. વશમ્ અસ્તિ અસ્ય ઇતિ વશી=ઈંદ્રિઓને વશ કરનાર. વશી વસિષ્ઠઃ=ઈંદ્રિઓને વશ કરનાર વસિષ્ઠ ઋષિ. પ્રસ્થાપયમાસ=મોકલતા હતા.

અર્થ—દિલીપે જે વ્રત ધારણ કર્યું હતું તે વ્રતનું પાલન કર્યા પછી પ્રાતઃકાળમાં પ્રયાણ સમયે અપાતા શુભાશીર્વાદ આપીને, જીર્ણીકૃત વસિષ્ઠ ગુરૂએ તે રાજા તથા રાણીને તેમની રાજધાની પ્રત્યે મોકલ્યા-જવા રજા આપી.

(70) The next morning, Vasishtha who had controlled himself gave the king and the queen, his blessings at the time of departure, after their meals, suited to the finishing ceremony of their vow were over and permitted them to return to their capital.

પ્રદક્ષિણીકૃત્ય હુતં હુતાશમનન્તરં મર્તુર્અન્ધર્તીં ચ ।

ધેનું સવત્સાં ચ નૃપઃ પ્રતસ્થે, સન્મજ્જલોદગ્રતરપ્રભાવઃ ॥ ૭૧ ॥

પદચ્છેદઃ-હુતં=હોમવાનું દ્રવ્ય-સામગ્રિ. હુતં અજ્ઞાતિ ઇતિ હુતાશઃ તમ્ હુતાશમ્=અગ્નિમ્=અગ્નિને. મર્તુઃ અતન્તરં=પ્રથમ વસિષ્ઠને અને પછી. અન્ધર્તીં=અન્ધર્તીને. વત્સેન સહિતા સવત્સા તામ્-સવત્સામ્. સવત્સામ્ ધેનું=વાછરવાળી નન્દિની ગાયને ચ=અને. નૃપઃ=દિલીપ. પ્રદક્ષિણી કૃત્ય=પ્રદક્ષિણા કરીને. પ્રતસ્થે=ચર્ચાલ=ચાલ્યો. સન્તિ ચતાનિ મજ્જલાનિ ચ સન્મજ્જલાનિ (સારાં મંગળો)-સન્મજ્જલૈઃઉદગ્રતરઃ (ઉન્નત અથવા ઉત્તમ)=પ્રભાવઃ યસ્ય સઃ સન્મજ્જલોદગ્રતરપ્રભાવઃ=સારાં મંગળો (શુકનો) થી જેનો પ્રભાવ અથવા શોભા ઉન્નત થઈ છે એવો દિલીપ.

અર્થ—સારાં મંગળો અગર શુકનોથી જેનો પ્રભાવ અથવા જેની શોભા ઉન્નત થઈ છે એવો દિલીપ રાજા હોમવાની સામગ્રીને, અગ્નિને, વસિષ્ઠ ગુરૂને

અને પછી અદ્વિતીને તથા વાછડાવાળી નન્દિની નામની ગાયને પ્રદક્ષિણા કરીને આલ્યો.

(71) The King went round the materials of sacrifice, the holy fire, Guru Vasishtha and his wife and also the sacred cow with her calf and started for home with his prowess, redoubled by auspicious omens.

શ્રોત્રાભિરામધ્વનિના રથેન, સ ધર્મપત્નીસહિતઃ સહિષ્ણુઃ ।

યયાવનુદ્ઘાતસુરથેન માર્ગ, સ્વેનેવ પૂર્ણેન મનોરથેન ॥ ૭૨ ॥

પદ્મછેદઃ—શ્રોત્રયોઃ અભિરામઃ (પ્રીય) ધ્વનિઃ યસ્ય સઃ—શ્રોત્રાભિરામધ્વનિઃ તેન—શ્રોત્રાભિરામધ્વનિના=કાનને આનંદ આપે એવા અવાજવાળા (રથ)થી એટલે રથમાં બેસીને. નાસ્તિ ક્ષ્વાતઃ યસ્ય સઃ અનુદ્વાતઃ=પ્રતિબન્ધનિવૃત્તિઃ=કેશ નહી ખાતો અથવા ઉંચો નીચો ડોલતો એવો નહીં—પેટમાં પાણી પણ ન હાલે તેવી રીતે સિધ્ધો ચાલતો. અનુદ્વાતઃ અતઃ એવ સુખઃ અનુદ્વાતસુખઃ—તેન—અનુદ્વાતસુખેન=કેસ ન ખાવાથી જે સુખ મળે તે સુખ આપતા (રથ)થી એટલે એવા રથમાં બેસીને. રથેન=રથથી એટલે રથમાં બેસીને. સઃ=તે દિલીપ. ધર્મસ્ય પત્ની ધર્મપત્ની—ધર્મપત્ન્યા સહિતઃ—ધર્મપત્નીસહિતઃ=રાણી સહિત દિલીપ. સહતે इति एवं શીલઃ સહિષ્ણુઃ=સહન કરવાના સ્વભાવવાળો. માર્ગ=માર્ગ તરફ. યયૌ=ગયો. પૂર્ણેન (સફળેન) મનોરથેન ઇવ=પૂર્ણ થયેલા અગર સફળ થએલા મનોરથોની માફક એટલે પુત્ર માગણીનો મનોરથ સિદ્ધ થયા પછી તે સમંધી હજારો વિચાર જેમ ત્વરાથી આવતા હતા તેમ.

અર્થ—સફળ થએલા મનોરથો ઉપર ચડીને જાણે ઉડતા હોય તેમ, સહનતાના શીલવાળો તે રાજા, પોતાની સ્ત્રી સહિત, કાનને આનંદ આપે તેવા અવાજવાળા તથા જેમાં બેસવાથી પેટમાં પાણી પણ ચાલે નહી તેવા રથમાં બેસીને (રાજધાનીના) માર્ગ તરફ ગયો—રસ્તે ચડ્યો.

(72) He (King Dilipa) who was patient went with his wife by the car, whose sound was charming to the ear and which

afforded ease owing to its being free from joltings, as if, he was carried on the wings of his desire which was fulfilled.

તમાહિતૌત્સુક્યમદર્શનેન, પ્રજાઃ પ્રજાર્થવ્રતકર્ષિતાઙ્ગમ્ ।
નેત્રૈઃ પપુસ્તૃષિમનાપ્તુવદ્ધિ, નૈવોદયં નાથમિવૌષધીનામ્ ॥૭૩॥

૫૬૨છેઠઃ—અદર્શનેન=નહીં જોવાથી. તમ્=દિલીપને આહિતં ઔ-
ત્સુક્યમ્ એન સઃ તમ્=જેને ન જોવાથી આતુરતા વધી છે તે દિલીપને.
પ્રજાયૈં ઇતિ પ્રજાર્થં પ્રજાર્થઞ્ચ તત્ વ્રતઞ્ચ તત્ પ્રજાર્થવ્રતં તેન કર્ષિતમ્ અઙ્ગમ્
યસ્ય સઃ તમ્ પ્રજાર્થવ્રતકર્ષિતાઙ્ગમ્=(સંતાનાર્થેન નિયમેન કૃશીકૃતમઙ્ગં યસ્ય સઃ
—તમ્)=સંતાનને માટે કરેલા વ્રતથી જેનું શરીર સુકાયું છે એવા
દિલીપને. તૃષિમ્ અનાપ્તુવદ્ધિઃ (અતિગૃધ્નુષિઃ) નહીં ધરાતાં ભૂખ્યાં.
નેત્રૈઃ=નેત્રોવડે પ્રજાઃ પપુઃ=પ્રજા અથવા રૈયત પીતી હતી એટલે જોતી
હતી. ઔષધીનામ્ નાથં=સોમમ્=ચંદ્રમાને. નવઃ ઉદયઃ યસ્ય સઃ નવોદયઃ
તમ્=નવોદયમ્=નવો ઉગતો એટલે સુદી બીજના ચંદ્રમાને.

અર્થ—બીજના ચંદ્રને જોવાને માટે જેમ પ્રજા આતુર થાય તેમ દિલીપ
કે જેનાં દર્શન નહીં થવાથી આતુરતા વધી હતી, તથા સંતાનને માટે વ્રત
કરવાથી જેનું શરીર સુકાઈ ગયું હતું એવા દિલીપને (તેની) રૈયત નહીં
ધરાતાં નેત્રોથી જોઈ રહી હતી—નિહાળતી હતી.

(73) The subjects began to drink with their eager eyes
(which were not satisfied) the sight of the king who, by his
absence, had made the people eager and whose body was ema-
ciated from the effects of his vow for issue, as if, he were the
new moon—the hard of herbs.

પુરંદરશ્રીઃ પુરમુત્પતાકં, પ્રવિશ્ય પૌરૈરભિનન્દ્યમાનઃ ।

મુજે મુજંગેન્દ્રસમાનસારે, મૂયઃ સ મૂમેર્ધુરમાસસઙ્ગ ॥ ૭૪ ॥

૫૬૨છેઠઃ—પુરઃ (નગરને) દારયતિ (નાશ કરે) ઇતિ પુરંદરઃ=ધંદ્ર.
પુરંદરસ્ય શ્રીઃ ઇવ શ્રી યસ્ય સઃ પુરંદરશ્રીઃ=ધંદ્રના જેવી શોભાવાળો દિલીપ.
પુરે ભવાઃ પૌરાઃ તૈઃ પૌરૈઃ=નગરનાસીઓથી. અભિનન્દ્યતે ઇતિ અભિનન્દ્ય-

માનઃ સઃ=સ્તુતિ કરાતો તે દિલીપ. ઉન્નતાઃ પતાકાઃ યસ્મિન્ તત્ ઉત્પતાકં-
તત્ ઉત્પતાકં પુરં પ્રવિશ્ય=ધન પતાકાવાળા શહેરમાં પ્રવેશ કરીને. શુજા-
ન્યામ્ ગચ્છન્તિ इति શુજઙ્ગાઃ તેષામ્ इन्द्रઃ શુજંગેન્દ્રઃ તેન સમાનઃ સારઃ યસ્ય
સઃ- શુજંગેન્દ્રસમાનસારઃ તસ્મિન્-શુજંગેન્દ્રસમાનસારે=શેષનારાયણ સમાન
બળવાળા (હાથ)માં. શુજે=હાથમાં. શ્રૂયઃ=કરીથી. સઃ=તે દિલીપ. શ્રૂપેઃ
ધુરં=પૃથ્વીનો એટલે રાજ્યનો કારભાર-કામકાજ. આસસજ્જ=સ્થાપિત-
જ્ઞાન=સ્થાપતો હતો, લેતો હતો.

અર્થ—ઈન્દ્રના જેવી શોભાવાળા તથા નગરવાસીઓથી સ્તુતી કરાતા તે
દિલીપ રાજ્યે, પોતાના ધનપતાકાથી શણગારેલા શહેરમાં પ્રવેશ કરીને,
શેષનારાયણ સરખા પોતાના બળવાન હાથમાં રાજ્ય કારભાર કરીવાર લીધો.

(74) King Dilipa as glorious as Indra entered the city decorated with flags and banners and was welcomed by the citizens. He took again the yoke of his kingdom in his hand which was equal in strength to the Lord of the serpents.

અથ નયનસમુત્થં, જ્યોતિરત્રેરિવ દ્યૌઃ

સુરસરિદિવ તેજો, વહ્નિનિષ્ઠચૂતમૈશંમ્ ।

નરપતિકુલભૂત્યૈ, ગર્ભમાધત્ત રાજ્ઞી

ગુરુભિરભિનિવિષ્ટં, લોકપાલાનુભાવૈઃ ॥ ૭૫ ॥

પદ્ય-છેદઃ-અથ=પછી. અત્રેઃ=અત્રિ રૂપિના. નયનયોઃ સમુત્થં
નયનસમુત્થમ્=આંખમાં ઉત્પન્ન થએલું. જ્યોતિઃ=તેજ, (અન્દ્રને) દ્યૌઃ
(આધત્ત) इव=જેમ આકાશ ધારણ કરે છે તેમ. સુરાણામ્ સરિત્ સુરસ-
રિત્=ગંગા. इव=જેમ. તેજઃ=તેજ. વહ્નિના નિષ્ઠચૂતમ્ (વિશિષ્તમ્=તજેલું,
ફેકેલું.)=અગ્નિથી ફેકાએલું. ईशस्य इदં ऐशम् તત્=મહાદેવ સમક્ષી,
મહાદેવનું. નરાણામ્ પતિઃ નરપતિઃ-નરપતેઃ કુલં-નરપતિકુલં તસ્ય ભૂતિઃ-
નરપતિકુલભૂતિઃ-તસ્યૈ-નરપતિકુલભૂત્યૈ=રાજાના કુળની આબાદી માટે.
રાજ્ઞી ગર્ભમ્ આધત્ત=રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. લોકપાલાનામ્ અનુભાવાઃ
(અંશો અગર ભાવ)-લોકપાલાનુભાવાઃ તૈઃ લોકપાલાનુભાવૈઃ=ગુરુભિઃ
લોકપાલાનુભાવૈઃ=લોકપાલોના મહાન અંશોથી. અભિનિવિષ્ટં (ગર્ભમ્)
=આમ અગર યુક્ત.

અર્થ—જેમ અત્રિરૂપિની આંખમાં પેદા થએલું તેજ (ચંદ્રમા) આકાશે ધારણ કરી લીધું છે, જેમ અસિથી ફેંકાએલું શીવતું તેજ ગંગાજીએ ધારણ કરી લીધું છે તેમ લોકપાળોના મહાન અંશોથી વ્યાપ્ત-યુક્ત ગર્ભને, દિલીપના કુળની આબાદિ માટે રાણી (સુદક્ષિણા) એ ધારણ કર્યો હતો.

(75) As the sky holds the moon which sprang from the eyes of Atri and as the Ganges does the lustre of Sadāshiva, thrown out by fire, the queen conceived the future prince, imbued with the spirits of the lords of different directions for the good of the Royal race.

સમાપ્તમ્.

નિવેદન—સંસ્કૃત તાબુ કરવાનો શોખ થતાં, રઘુવંશનો ગ્રન્થ હાથમાં લીધો. સહભાગ્યે પંડિતજી લલુભાઈ મળી ગયા. વાંચતાં વાંચતાં કાંઈ નોટ કરી. નવરાશ મળતાં તે નોટને લખાવીને સારા રૂપમાં સુકી. મંડળને તથા વિદ્યાર્થીઓને વધારે ઉપયોગી થાય એમ ધારી આ ગ્રન્થ છપાવ્યો છે. આ કાર્ય વિદ્યતા બતાવવા માટે નથી કર્યું. પણ ઉત્સુક સ્ત્રી પુરૂષોની સેવા માટે કર્યું છે. મંડળના દરેક માણસો તથા વિદ્યાર્થીઓ દિલીપ પરિક્ષા પ્રસંગ બરાબર સમજવા પ્રયત્ન કરશે તો હું ધણોજ રાજી થઈશ.

મોક્ષ મંદીર-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૮ વસંત પંચમી.

લી-સેવક,

રામશંકર મોનજી ભટ.

બે બાલ.

અન્ય લખવામાં તથા તેનાં પ્રુફ વિગેરે તપાસ કરવામાં બનતી સંભાળ છે તો પણ બૂલ હોય તો સર્જન પુરૂષો જેમ નહીના વાંકા ચુકા કાંકા સાચું નહીં જળ સામેજ નજર રાખે છે તેમ કપા કરી સુધારીને વાંચશોજ. બહેળા જ્ઞાનવાળા પણ પોતાની શક્તિનો વિચાર નહીં કરતાં અત્યારના જમાનાનો ફેરફાર, આકાશશક્તિનું પ્રમાણ વિગેરેનો વિચાર કરીને આળકોતે આ પુસ્તકનો લાભ આપશે એવી વિનંતી.

તંત્રી શ્રીકપત્રિકા.

મોક્ષમંદીરમાંથી પ્રગટ થતાં પુસ્તકો.

મોક્ષપત્રિકા—માસીક—શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર મોક્ષમંદીરમાં થતાં અસહકારક આપ્પાનો—દર વરસે લવાજમ (આ માસીક સંવત ૧૯૭૬ ના માધ્યમી પ્રગટ થાય છે. ગણ બે સાલના તમામ અકોના પાકાં પુકાથી બાધિલા પુસ્તકો તૈયાર છે દરેકની કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૨-૦.) ૨-

મોક્ષવાણી—તુલસીકૃત રામાયણમાંથી ચુટી કાઢેલા ઉત્તમ પ્રસંગો—ગુજરાતી ભોટા ટાઇપમાં તથા ગુજરાતી ટીકા સહીત ત્રેવીસ રૂબાના પુસ્તકના. ૦-

મોક્ષમણી—પ્રથમ ભાગ—શ્રી શંકરાચાર્યની ચર્પટ પંજરીકા (બીજો ભાગ બહાર.) ૦-

મોક્ષમણી—ત્રીજો ભાગ—શ્રી શંકરાચાર્યનો તત્ત્વબોધ. ૦-

મોક્ષમણી—ચોથો ભાગ—શ્રી શંકરાચાર્યનો આત્મબોધ. ૦-

મોક્ષમણી—પાંચમો ભાગ—શ્રી તુલસીદાસજીની મણીરત્નમાળા. ૦-

પાંચે ભાગ સાથે બાધિલા તેના. ૦-

ચાર ભાગ સાથે બાધિલા તેના. ૦-

(મોક્ષમણીઓ માટે દરેક ભાગના પોસ્ટેજ માટે અરધા આનાની ટીકીટ મોકલ

રધુવંશ—પ્રથમ સર્ગ. ૦-

રધુવંશ—બીજો સર્ગ. ૦-

બેક સાથે. ૦-

(વિદ્યાર્થી માટે દરેક સર્ગે બે આના ઓળા.)

નોંધ—ચોક્કસ બહેળા સ્ત્રી પુરૂષોને જ્ઞાન મેળવવા માટે આ સુંદર સાધન છે. અને અનુભવ કરીને જુઓ છે.

અમદાવાદ—ધી

પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

